GÖTEBORGS UNIVERSITET

Låt maten tysta mun?

De nationella elevorganisationernas inställning till skolmat och skolmatsdebatt 1957-1982

Jonatan Hellman

Ämneslärarutbildningen med inriktning mot arbete i gymnasieskolan, förstaämne Historia

Uppsats/Examensarbete: 15 hp
Kurs: LGHI2A
Nivå: Avancerad nivå
Termin/år: VT/2024
Handledare: Erik Hallberg
Examinator: Pia Lundqvist

Nyckelord: Skolmat, skolmåltider, elevorganisationer, elevinflytande, SECO, Elevförbundet

Abstract

The purpose of this study is to examine the Swedish national student organizations attitudes towards school food and the school food debate between 1957-1982. The previous research on the subject maps the historical background and development of the school meal, but lacks a contemporary student perspective from the chosen time period, not least on a deeper and more political level. The theoretical starting points in the study concern organizations and their influence on public authorities as well as student influence. These theoretical frameworks are used to describe the conditions for the currently active national student organizations; Elevförbundet and SECO, in the political arena. The purpose of the study is achieved by using qualitative content analysis to interpret and analyze how school food and the school food debate were presented in these student organizations' newspapers and journals between 1957-1982. During the analysis, four main themes emerged*; Well-being and enjoyment*, *Nutrition and health*, *Economy and politics* and *Student influence*, where the first-mentioned theme dominated the first decade, characterized by a soft and positive appearance. At the end of the 1960s and the beginning of the 1970s, there was a break in the trend in that this theme was completely replaced by the theme of nutrition and health, in parallel with the fact that financial cuts continuously came to characterize the school meal service and the debate about it, as a result of the state grants had ceased. At the same time, this time brought with it a harsher and more politically oriented appearance in the student texts, which, in addition to the prevailing economic conditions, can also be said to have been a product of contemporary political radicalization.

Innehållsförteckning

1 Inledning 2

1.1 Syfte och frågeställning 4

2 Bakgrund och tidigare forskning 5

3 Teoretiska utgångspunkter 12

3.1 Organisationer och deras påverkan på offentliga myndigheter 12

3.2 Elevinflytande och elevers organisering 13

3.2.1 Elevförbundet 15

3.2.2 SECO: Sveriges Elevers Centralorganisation 15

4 Metod och material 17

5 Elevorganisationernas inställning till skolmat och skolmatsdebatt 1957-1982 19

5.1 Trivsel och njutning 19

5.2 Näring och hälsa 24

5.3 Ekonomi och politik 28

5.4 Elevinflytande 35

6 Diskussion 40

7 Referenslista 45

7.1 Källmaterial 45

7.2 Litteratur 46

1 Inledning

> Första villkoret för att en människa ska kunna arbeta är naturligtvis tillräcklig föda. Om detta är sant, så följer även, att den som ej har tillräckligt att äta, ej heller kan arbeta – åtminstone ej så – som han under bättre förhållanden skulle kunna det.[1] – Tobaksfabrikör Gustav Strömberg, 1846.

En hungrig elev har svårt att tillgodogöra sig kunskaper. Skolmåltiden är därför en viktig förutsättning för elevers hälsa, trivsel och lärande och kan sägas utgöra en del av utbildningen. Den nya skollagen som trädde i kraft 2011 ställer krav på att skolmaten ska vara näringsriktig. Samtidigt behöver maten vara god och tilltala eleverna, för att denna näring ska kunna vara dem till gagn.[2] Skollagen uttrycker vidare att utbildningen ska se till barnens bästa, beakta deras åsikter samt utgå från demokratiska värderingar och arbetsformer. Inom måltidsverksamheten bör ett aktivt elevinflytande gynnas, genom att man exempelvis låter elever vara med och bestämma delar av matsedeln via klassråd eller elevråd.[3]

Trots att det i det närmaste är ett unikt fenomen internationellt sett, ses den offentligt bekostade skolmaten idag, trots sin brokiga och relativt korta historia, som en självklar del av den moderna svenska välfärdsstaten.[4] Det är svårt att med exakthet fastställa när den allra första skollunchen serverades i Sverige, men man vet att barnbespisning förekom redan 1845 inom folkskolan, alltså bara tre år efter att den blivit obligatorisk.[5] Under lång tid var det enbart de fattigaste barnen som genom särskild behovsprövning var berättigade till skolmat, vilken initialt anordnades av fattigvården. Inte sällan utspisades dessa barn i så kallade arbetsstugor på eftermiddagarna. Barnen fick där ett enkelt mål mat, oftast bestående av gröt och mjölk, i utbyte mot arbete.[6] Skolmåltidsverksamhetens utveckling kom vidare att spegla samhällsutvecklingen i stort, och kom från 1946 att bli en storskalig företeelse i landet.[7] Från 1968 kom sedermera Sveriges skolbespisningsverksamhet att helt drivas i kommunal, oreglerad och frivillig regi, helt utan statliga bidrag. Vid denna tidpunkt hade majoriteten av

[1] Hirdman, Yvonne. *Magfrågan : mat som mål och medel : Stockholm 1870-1920*. Stockholm: Rabén och Sjögren, 1983, s. 13.
[2] Skolverket. *Skolmåltiden - en viktig del av en bra skola* [Elektronisk resurs], 2021, s. 2.
[3] Ibid., s. 6.
[4] Gullberg, Eva. Det välnärda barnet: föreställningar och politik i skolmåltidens historia. Diss. Linköping : Univ., Stockholm, 2004 s. 11.
[5] Virgin, Ebba. *Skolmåltider - förr och nu*. Stockholm: Utbildningsförl, 1970, s. 5.
[6] Hirdman 1983, s. 205.
[7] Berit Halling, Gerhard Nordlund & Tommy Jacobson. *Skollunchen: igår, idag, imorgon*. Stockholm: Lantbrukarnas riksförbund, 1990, s, 166-167.

alla landets skolelever tillgång till skolmat.[8] Sedan detta skifte avgjorde varje kommun själv hur mycket pengar man ville satsa på skolmaten, då det inte fanns några nationella riktlinjer. Detta system har sedan start inneburit stora lokala skillnader, och har därmed inte sällan även blivit föremål för debatt.[9]

Skolmatsverksamhetens storskalighet har vidare inneburit att kostnadsfrågan ständigt stått i centrum, inte minst då nedskärningar under en långa perioder ofta inneburit minskade resurser till skolmaten, vilket inte sällan medfört konsekvenser för matens standard.[10] Denna utveckling kan anses vara motsägelsefull i Sverige, eftersom det länge funnits en medvetenhet kring skolmatens stora betydelse för elevers välmående och skolprestationer.[11] För att skolmåltiderna ska kunna ges bästa möjliga förutsättningar behöver hela samhället ta sitt ansvar, och skoleleverna behöver själva vara med och påverka exempelvis planering och matsedlar i betydligt högre utsträckning.[12] Det uttrycks således en vilja från politiskt håll om ett ökat elevinflytande i verksamheten. Nöjer sig skolelever med att i någon utsträckning få komma med önskemål om vilken mat som serveras under dagarna, eller önskar de egentligen se större förändringar inom detta område? Enligt Ebba Virgin är skolmåltiderna inte sällan ett hett diskussionsämne för elevorganisationerna. Deras synpunkter och önskemål är därför oumbärliga för verksamhetens utveckling.[13]

[8] Lundmark, Berit. *Kvalitet som utsaga och praktik: kvalitetsaspekter med fokus på skolmåltiden i Sverige*. Licentiatavhandling Uppsala : Uppsala universitet, 2002, s. 13.
[9] Jacobson, Tommy & Nordlund, Gerhard. *Skolmåltider: om mål och riktlinjer, ekonomi och utvärdering*. Stockholm: Lantbrukets utredningsinstitut, 1993, s. 12.
[10] Lantbrukarnas riksförbund 1985, s. 7-8.
[11] Ibid., s. 20.
[12] Ibid., s. 40.
[13] Virgin 1970, s. 47.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är att undersöka de svenska nationella elevorganisationernas inställning till skolmat och skolmatsdebatt under perioden 1957-1982. För att uppfylla syftet kommer följande frågeställning med tillhörande underfrågor att besvaras:

- Hur framställdes och problematiserades skolmat och skolmatsdebatt i elevorganisationernas tidningar 1957-1982?
    - Vilka teman framträdde kring skolmat och skolmatsdebatt i elevtidningarna?
    - Hur förändrades framställning och tematisering över tid?

2 Bakgrund och tidigare forskning

Skolmatsverksamhetens framväxt och historiska bakgrund behandlas i majoriteten av den tidigare forskningen i ämnet, om än i varierande grad. Karaktären på dessa texter medför således att rubrikerna i detta fall med fördel kan slås samman, för att på tydligast möjliga sätt kunna sätta in uppsatsen i ett större sammanhang.

Skolmat är ett tema som både i nutida och historisk kontext kan analyseras och utvärderas ur en rad olika perspektiv, vilket också tydligt visar sig i det aktuella forskningsläget. Tommy Jacobson och Gerhard Nordlund nämner i sin bok *Skolmåltider: om mål och riktlinjer, ekonomi och utvärdering* (1993) följande perspektiv:

- Socialt/kulturellt perspektiv
- Kost- och hälsoperspektiv
- Ekonomiskt perspektiv
- Pedagogiskt perspektiv
- Tekniskt/driftsmässigt perspektiv
- Organisatoriskt perspektiv[14]

Den moderna skolmatsforskningen fokuserar främst på de tre översta punkterna, och studerar då exempelvis skolmaten ur ett miljöperspektiv, eller analyserar matens näringssammansättning med syftet att långsiktigt förbättra skolelevers hälsa. Kategorierna överlappar ofta varandra, och forskningen är inte sällan politiskt orienterad. Forskningen kring skolmat som företeelse är således ytterst mångbottnad, och kräver därför tydliga avgränsningar. I detta arbete behandlas därför enbart forskning med en tydlig historisk prägel som är relevant för arbetets syfte, alternativt samtida forskning i ämnet från före år 1990.

Eva Gullberg analyserade i sin avhandling *Det välnärda barnet – föreställningar och politik i skolmåltidens historia* (2004) ur både en politisk, social, kulturell och ekonomisk kontext hur de skattefinansierade skolmåltiderna växte fram i Sverige, och därigenom vilka olika faser och paradigmskiften som präglat detta fenomen genom historien.[15] Gullberg menar att offentligt finansierad skolmat är något som länge tagits för givet i den svenska välfärdsstaten, trots att det med internationella mått är en relativt unik företeelse, och dessutom var en reform som kom att ta ytterst lång tid att genomföra. Runt sekelskiftet 1900 och åren därefter ändrades synen på barn och deras behov i det svenska samhället, och

[14] Jacobsson & Nordlund 1993, bilaga 1, s. 1.
[15] Gullberg 2004, s. 29-31.

ansvaret för dem som samhällsgrupp formulerades både av skolan och andra aktörer.[16] Från att de alla första skolluncherna serverades under mitten av 1800-talet började man, främst efter första världskriget, ifrågasätta fenomenets fattigvårdsprägel, och man började ur ett socialpolitiskt perspektiv diskutera huruvida skolbespisning borde omfatta betydligt fler barn i samhället.[17] Man oroade sig för att många barn riskerade undernäring till följd av bristfällig mathållning i hemmet, vilket både kunde försvåra inlärningen i skolan, hämma tillväxten och minska motståndskraften mot allvarliga sjukdomar. Man ansåg vidare att ett barns kroppsliga tillstånd snarare än familjens ekonomi skulle avgöra huruvida barnet var berättigad till skolmat eller ej. Man började nu också i allt högre grad diskutera hur ansvarsfördelningen i frågan skulle se ut mellan myndigheter, skola och familj.[18] Fram till ca 1920 låg fokus på att maten skulle vara lättsmält, mättande och hälsosam, samtidigt som den skulle vara billig.[19] Under 1920-talet gjordes nya vetenskapliga upptäckter kring matens innehåll, inte minst förekomsten av vitaminer och mineraler och deras påverkan på kropp och hälsa.[20] Här menar Gullberg att ett paradigmskifte skedde i det svenska samhället. Från att tidigare helt ha betonat vikten av ekonomisk och praktisk mathållning, började man nu i stället lägga fokus vid kostens kvalitet, folkhälsan och framtiden.[21]

Läran om kost och nutrition fortsatte sedan successivt att ändra människors förhållningssätt till mat och måltid. Under 1930-talet menade läkare att näringsinnehåll inte var det enda att ta i beaktning, utan att även smak, doft och utseende hade en direkt koppling till aptit, kroppslig förmåga, ork och koncentrationsförmåga.[22] I linje med den samtida debatten om befolkningsfrågan började man nu även diskutera skolbarnens näringsstandard allt mer. Det rådde konsensus om att skolmåltider borde ses som en investering för medborgarnas framtida folkhälsa, vilket visade ett skifte mot att maten alltmer började diskuteras i en bredare samhällskontext. Trots detta problematiserades skolmåltiderna fortfarande ur ett ekonomiskt perspektiv, inte minst av landets kommuner.[23] 1935 tillsattes en särskild näringsdelegation inom befolkningskommissionen med uppgift att utreda befolkningens näringsstandard. På denna punkt fanns en generell oro, inte minst kring matkonsumtion och näringsstandard hos landets barn och ungdomar. Utredningen skulle

[16] Gullberg 2004, s. 11.
[17] Ibid., s. 41.
[18] Ibid., s. 45-49.
[19] Ibid., s. 65.
[20] Ibid., s. 55.
[21] Ibid., s. 71.
[22] Ibid., s. 60.
[23] Ibid., s. 72-73.

vidare syfta till arbeta fram konkreta förslag på eventuella hälsofrämjande åtgärder. Arbetet ledde sedermera till att man redan året efter förberedde en utredning över huruvida fria skolluncher skulle inrättas i samhället.[24]

Vikten av näringsrik skolmat betonades enligt Gullberg även under 1940-talets ransoneringspräglade krigsår, där matsedlar vittnade om såväl god variation som bra näringsstandard. Detta går att tolka som en ansvarsförskjutning, där skolmaten i stället för att bara komplettera familjernas mathållning nu i högre grad hade möjligheten att ersätta densamma.[25] Skolbespisningsverksamheten i landet expanderade under denna period, trots krisårens svåra ekonomiska förutsättningar.[26] 1940-talet fortsatte vidare att präglas av ständiga debatter kring skolmåltiderna. Ett av huvudargumenten för införandet av fria skolmåltider var att de skulle innebära en ekonomisk avlastning för familjerna. Detta skulle i sin tur leda till att fler barn föddes, vilket var en av de för samtiden stora politiska frågorna i landet.[27] Skolmåltidspropositionen som lades fram av ecklesiastikminister Tage Erlander 1946 och innebar att alla barn skulle få en varm måltid under varje skoldag, röstades igenom, även om implementeringen kom att se successivt, och inte sällan innebar vissa undantag. Kommunerna fick själva ansöka om sitt deltagande, och berättigades därigenom statsbidrag.[28]

Ebba Virgin beskrev inledningsvis i sin bok *Skolmåltider – förr och nu* i linje med Eva Gullberg skolmåltidernas historiska bakgrund. Författaren framhävde att en av huvudorsakerna till inrättandet av de statligt finansierade skolmåltiderna var att skolans uppgift inte enbart var att förmedla kunskaper, utan även att bidra till elevernas såväl andliga som kroppsliga utveckling. Man insåg vidare att det fanns ett tydligt samband mellan skolelevernas hälsa och deras inlärningsmöjligheter. Implementeringen av skolmåltiderna skulle samtidigt möjliggöra att fler kvinnor kunde börja förvärvsarbeta, och förutspåddes dessutom ha en ekonomiskt utjämnande effekt i samhället, inte minst genom att fungera som ett billigt och effektivt understöd till landets barnfamiljer.[29] Virgin lade sedermera tonvikten på att beskriva skolmåltiderna och dess utmaningar ur en samtida kontext runt 1970, och betonade att skolmaten och maten i hemmet måste komplettera varandra både gällande energi och näring, och att man således behövde se till att barnen fick i sig bra mat i rätt mängd på båda dessa ställen.[30] 1968 visade en omfattande studie från Skolöverstyrelsen och

[24] Gullberg 2004, s. 129-130.
[25] Ibid., s. 82.
[26] Ibid., s. 141.
[27] Ibid., s. 147.
[28] Ibid., s. 155-159.
[29] Virgin 1970, s. 10-11.
[30] Ibid., s. 23.

Folkhälsoinstitutet att svenska skolelever åt mindre portioner än man önskade, även om majoriteten över lag uppgav att de uppskattade skolmaten.[31] Virgin menar att man under de fria skolmåltidernas tidiga år ständigt kämpade med att få livsmedlen att räcka till, till följd av ransoneringen. I slutet av 1960-talet fanns i stället varor i överflöd på marknaden, som innebar att man enkelt kunde ordna näringsrik skolmat åt eleverna. De ekonomiska aspekterna stod enligt Virgin i centrum både under svåra och goda tider, och markerade således en tydlig historisk kontinuitet inom skolmåltidsverksamheten. Förutsättningarna för att kunna bedriva skolmåltidsverksamhet kunde vidare skilja sig markant från kommun till kommun, främst gällande tillagningsmöjligheter och budget. Detta medförde enorma lokala skillnader runt om i landet, inte minst beträffande matens kvalitet.[32] Ur ett organisatoriskt perspektiv behövde vidare varje kommun kunna se till att man kunde tillreda en näringsriktig kost som var lämplig för målgruppen, samtidigt som kostnaderna för verksamheten hölls inom rimliga gränser. Dessa mål var inte sällan svåra att förena, och innebar därför svåra utmaningar för många kommuner, inte minst i ekonomiskt svåra tider.[33]

Berit Halling, Tommy Jacobsson och Gerhard Nordlund utredde och problematiserade i boken *Skollunchen – igår, idag, imorgon* (1990) den svenska skolmåltidsverksamheten ur flera perspektiv, främst med hjälp av projektet *Skolan och kosten* från 1986.[34] Skolmaten som läsåret 1946/47 fanns tillgänglig för omkring 140 000 elever, kom enligt författarna tjugo år senare, läsåret 1966/67 att omfatta hela 950 000 elever.[35] Den allmänna skolmåltiden var sedan start en kommunal angelägenhet, även om staten hela tiden hade visst inflytande. Läsåret 1966/67 upphörde dock de statliga bidragen till verksamheten. Dessa händelser innebar i praktiken att skillnaderna i hur skolmåltidsverksamheten kunde se ut, samt vilka resurser den tilldelades, kunde skilja sig markant mellan kommuner. Utbyggnaden av skolmåltidsverksamheten kom trots uteblivna statsbidrag ständigt att öka i landet, men det kom att dröja ända till läsåret 1973/74 innan samtliga kommuner (med undantag från några enskilda skolor) hade anslutit sig.[36] En viktig förutsättning för den snabba utvecklingen var grundskolereformen 1962, som innebar att ungdomar kom att spendera fler år i skolbänken, vilket i sin tur ökade behovet av skolmat. I takt med att det blev allt vanligare att båda föräldrarna förvärvsarbetade utgjorde skollunchen inte sällan dagens enda lagade måltid för

[31] Virgin 1970, s. 29-30.
[32] Ibid., s. 32-33.
[33] Ibid., s. 53.
[34] Halling et al 1990, s. 46.
[35] Ibid., s. 16-17.
[36] Ibid., s. 21-22.

många elever, vilket ur ett folkhälsoperspektiv ställde hårda krav på måltidens kvalitet och näringsriktighet.[37] Från 1980 började emellertid livsmedelspriserna att stiga, vilket tillsammans med uteblivna statliga bidrag kom att innebära skolmaten ofta blev ett ämne för besparingar och nedskärningar i kommunerna. Denna utveckling ledde till försämringar både på kvalitets- och utbudsfronten i de svenska skolmatsalarna.[38] Detta gick inte sällan ut över elevers hälsa, välbefinnande [39] och skolresultat.[40] I studien *Skolan och kosten* som genomfördes 1986 problematiserades skolmaten från ett elevperspektiv, där hela 56 % av eleverna uppgav att de önskade ett ökat elevinflytande, och få vara med och påverka vad som serveras i matsalen. Eleverna kommenterade även egna förslag till förbättringar, där huvudpunkterna utgjordes av önskemål om förbättrade smakupplevelser samt att mer pengar borde läggas på skolmaten.[41]

Berit Lundmark behandlade i sin licentiatuppsats *Kvalitet som utsaga och praktik – kvalitetsaspekter med fokus på skolmåltiden i Sverige* (2002), skolmat med fokus på måltidskvalitet. Skolmaten och elevers uppfattningar om densamma ansågs påverka deras framtida matvanor, och även deras hälsa och välbefinnande.[42] Kvalitetsbegreppet är enligt Lundmark subjektivt och kontextbundet, och dess innebörd har vidare förändrats genom historien. Kvalitetsbegreppet kom dock explicit att dyka upp först i slutet av 1960-talet, och användes då i regel för att beskriva maten ur näringssynpunkt.[43] I slutet av 1970-talet och i början på 1980-talet fokuserade diskussionerna om måltidskvalitet på enskilda livsmedel snarare än måltiderna som helhet, där näringsinnehåll och hygien ofta stod i centrum. Utöver ovan nämnda egenskaper betonades sedermera under 80-talet även måltidens sensoriska kvaliteter, såsom dess utseende och smak. Senare kom även bland annat valfrihet att bli en viktig fråga, samtidigt som kravet på alltmer objektivt mätbar skolmatskvalitet kom att öka.[44] Kvalitet kunde vidare enligt Lundmark ses som förhållandet mellan en produkt (i detta fall skolmaten) och dess kunder (eleverna, även om dessa inte betalar för maten).[45] Detta torde innebära att elevers tankar och attityder kring skolmatsverksamheten är ytterst värdefulla för forskningen.

[37] Halling et al 1990, s. 24-25.
[38] Ibid., s. 25-27.
[39] Ibid., s. 32.
[40] Ibid., s. 39.
[41] Ibid., s. 121-123.
[42] Lundmark 2002, s. 19-20.
[43] Ibid., s. 14-15.
[44] Ibid., s. 37-38.
[45] Ibid., s. 36.

Petter Lundborg, Dan-Olof Rooth och Jesper Alex-Petersen kartlade i en studie från 2022 de långsiktiga effekterna av de kostnadsfria svenska skolluncherna mellan 1959-1969 beträffande hälsa, utbildningsnivå och ekonomi.[46] En jämförelse mellan en typisk medhavd matsäck före reformen och de allmänna skolluncherna efter reformen innebar enligt författarna enorma skillnader i näringsinnehåll.[47] Över 1,5 miljoner människor, som gick i skolan i Sverige under den avgränsade tidsperioden, utgjorde underlaget för studien.[48] Studiens resultat visade att de elever som under perioden hade tillgång till skollunchreformen under hela sin skoltid, i genomsnitt ökade sin livstidsinkomst med 3%,[49] och gick i genomsnitt 0,28 år längre i skolan än de som stod utanför reformen.[50] Skollunchreformen medförde vidare en genomsnittlig ökning av medellängden för män om 0,8 cm respektive kvinnor om 0,65 cm. Färre än genomsnittet var dessutom diagnostiserade med hälsoproblem, även om dessa märkbara hälsoeffekter kom att avta efter de tidiga vuxenåren.[51] Studiens resultat understryker vikten av att få i sig sund näringsrik mat under barndomen, och att detta kan påverka flera aspekter av livet längre fram. En skolmatsreform som når ut till många barn och ungdomar på en gång kan således innebära positiva samhällseffekter utifrån flera dimensioner, inte minst genom en förbättrad folkhälsa.[52]

Enligt kategoriseringen av Jacobson och Nordlund utgörs skolmatsforskningens organisatoriska perspektiv bland annat av elevinflytande och elevdemokrati[53], men hur väl har egentligen detta fungerat historiskt vad gäller skolmaten? Har elever kunnat göra sina röster hörda i frågan?

Christine Persson Osowski, Helen Göranzon och Christine Fjellström genomförde 2010 en enkätstudie vid Uppsala universitet, där man frågade 192 personer födda mellan 1926-1997 om deras minnen av och uppfattningar om den kostnadsfria svenska skolmaten under deras skoltid. Över hälften av de tillfrågade var födda på 1960- och 1970-talen, vilket ökar studiens relevans för detta arbete.[54] Även om åsikterna kring skolmåltiden gick isär dominerade de negativa beskrivningarna, där skolmaten tydligt syftade till att ge näring och

[46] Petter Lundborg, Dan- Olof Rooth & Jesper Alex-Petersen. *Long-Term Effects of Childhood Nutrition: Evidence from a School Lunch Reform*. The Review of Economic Studies, 89(2), 876–908, 2022, s. 877-879.
[47] Ibid., s. 883.
[48] Ibid., s. 888.
[49] Ibid., s. 893.
[50] Ibid., s. 897.
[51] Ibid., s. 898-899.
[52] Ibid., s. 904.
[53] Jacobsson & Nordlund 1993, bilaga 1, s. 6.
[54] Christine Persson Osowski, C, Helene Göranzon & Christine Fjellström, C. *Perceptions and Memories of the Free School Meal in Sweden.* Food, Culture, & Society, 13(4), 555–572, 2010, s. 557-559.

mättnad till eleverna snarare än att bidra med kulinariska smakupplevelser.[55] Trots detta märktes vid flera tillfällen samtidigt en tacksamhet hos informanterna över att man hade tillgång till en kostnadsfri skollunch, och att detta var att betrakta som ett privilegium. Författarnas slutsats blev därmed att skolmåltiderna, som en del av den svenska välfärden, uppskattades av den breda massan, även om maten inte alltid lyckades leva upp till människors önskade standard.[56]

2023 lät Hillevi Prell och Cecilia Magnusson Sporre från Göteborgs universitet genom studien *The Swedish School Meal Heritage – Memories of Food, Taste and Commensitality*, vuxna som gått i skolan mellan 1940-2000-talet svara på öppna frågor om sina minnen av skolmaten som fenomen, vilket kan sägas innebära ett indirekt elevperspektiv. Majoriteten av respondenterna gick i skolan på 1970- och 1980-talet[57] vilket är av intresse sett till avgränsningen i detta arbete. De flesta ansåg att skolmaten var viktig för att kunna orka med eftermiddagslektionerna, samtidigt som matsalen utgjorde en viktig social instans. Några respondenter nämnde att antingen de själva eller vänner var ytterst beroende av skolmaten, då det var det enda varma målet mat de hade tillgång till under dagen. Skolmaten bidrog således till att minska socioekonomiska ojämlikheter i samhället.[58]

Tidigare forskning kartlägger skolmåltidernas historiska bakgrund och utveckling, och visar samtidigt vilka politiska frågor som dominerat i ämnet under årens lopp, samt vilka olika paradigmskiften som skett. I några fall har man studerat elevers tankar och attityder till skolmaten. Dessa frågor har främst berört matens kvalitet och smak samt vilka eventuella effekter deras beteende haft för hälsa och skolprestation. Dessa studier har vidare ägt rum i slutet av 1980-talet eller senare, vilket gör att insyn saknas för tidigare decennier. Andra studier som berört elevperspektivet har tillfrågat vuxna människor i vår nutid om deras minnen från skoltiden, vilket kan ifrågasättas ur ett källkritiskt perspektiv. Forskningsläget saknar även en kartläggning över skolelevernas inställning till skolmaten på ett djupare, mer politiskt plan, och därmed vilken inställning elever haft till skolmatsdebatten snarare än enbart vad som serverades i landets matsalar. Ett samtida elevperspektiv på dessa frågor saknas således under den avgränsade tidsperioden, vilket är ett glapp i forskningsläget detta arbete ämnar fylla.

[55] Persson Osowski et al 2010, s. 562-565.
[56] Ibid., s. 566-567.
[57] Hillevi Prell & Cecilia Magnusson Sporre.(2023). *The Swedish School Meal Heritage — Memories of Food, Taste, and Commensality.* Acta Ethnographica Hungarica. 68, 2023, s, 230.
[58] Ibid., s. 240-242.

3 Teoretiska utgångspunkter

Detta avsnitt tar avstamp i teorier om organisationer och elevinflytande och ämnar därigenom beskriva elevorganisationernas förutsättningar på den skolpolitiska arenan.

3.1 Organisationer och deras påverkan på offentliga myndigheter

Elevförbundet och SECO kan enligt utbildningsforskaren Victor Johansson betraktas som medlemsbaserade och demokratiska *organisationer*.[59] I detta arbete utgår jag ifrån Mats Bäck och Tommy Möllers verk *Partier och organisationer* (2003) som teoretiskt ramverk för att definiera vad en organisation är, hur den verkar och vad som särskiljer den från andra typer av sammanslutningar. En organisation är enligt författarna en avgränsad gruppering av människor som har syftet att nå vissa gemensamma mål. En organisations viktigaste gemensamma drag utgörs vidare förutom dess målsättning av dess struktur, dess medlemmar, dess kultur, samt vilka aktiviteter man tar sig för. Organisationer kan sedermera delas in i en rad olika underkategorier.[60] Elevorganisationerna har enligt Victor Johansson starka drag av att utgöra *intresseorganisationer*, men pendlar samtidigt på gränslandet till att kunna definieras som *folkrörelser.*[61] En intresseorganisation är en fast sammansluten intressegrupp som ställer krav på andra grupper och institutioner i samhället baserat på sina gemensamma intressen och attityder. Definitionen av folkrörelse kan anses vara relativt vag. Organisationen ska ha funnits en längre tid och ha ett stort antal medlemmar och landstäckande spridning. Den ska samtidigt vara demokratisk och frivillig, samt ha ideella inslag. Begreppet används främst om äldre rörelser, som uppkom från mitten av 1800-talet och under 1900-talets första hälft.[62] Enligt Johansson hamnar elevförbunden ytterst nära definitionen av folkrörelser, utan att stämma in på varje punkt. Både Elevförbundet och SECO grundades före 1960 och var precis som folkrörelserna ytterst formellt organiserade, men när de fick sina största genomslag under 1960- och 1970-talen kom man snarare att inspireras av idéer och strategier från den nya tidens sociala rörelser. Johansson menar vidare att en rörelseorganisation och en

[59] Victor Johansson. *De organiserade eleverna.* I Johannes Westberg, & Germund Larsson. (red), 33-52. Ny utbildningshistorisk forskning II : nio bidrag från Forskarskolan i tillämpad utbildningshistoria. Uppsala Studies of History and Education SHED, 2023, s. 42.
[60] Mats Bäck & Tommy Möller. *Partier och organisationer* (6., [rev. och aktualiserade] uppl.). Norstedts juridik, 2003, s. 145.
[61] Johansson 2023, s. 42.
[62] Bäck & Möller 2003, s. 145-146.

intresseorganisation agerar på liknande sätt i sitt arbete att påverka den demokratiska processen, varför de teoretiskt sätt kan behandlas på ungefär samma sätt. Elevförbunden kan således utifrån definitionerna ovan sägas befinna sig i gränslandet mellan rörelser och organisationer. Elevförbundens handlingsutrymme är emellertid ytterst beroende av sin omgivning och den aktuella politiska kontexten, inte minst gällande välfärden och skolsystemet.[63]

Organisationer påverkar vidare såväl andra organisationer som offentliga myndigheter, och kan således sägas påverka samhällets värdefördelning. En organisation med ett starkt inflytande kan exempelvis förmå regeringen och riksdagen att fatta för medlemmarna gynnsamma beslut. Dessa politiska processer är i regel ytterst komplexa, och sker inte sällan genom samspel mellan flera olika aktörer, där spelreglerna i slutändan bestäms av staten genom lagstiftningen.[64] Organisationer har blivit alltmer professionella i sina strävande mot politiskt inflytande, inte minst genom att på olika sätt använda sig av massmedia, beroende på vilka ekonomiska resurser som finns tillgängliga.[65] Bäck och Möller hävdar vidare att en organisations möjligheter till att framgångsrikt kunna påverka offentliga myndigheter inte minst grundar sig i organisationens storlek, dess medlemsantal och dess representativitet. Organisationens slagkraftighet ökar även av att medlemmarna är eniga och att det interna beslutsfattandet är effektivt, och för att på bästa sätt kunna sprida sitt budskap är goda ekonomiska resurser inte sällan en viktig förutsättning.[66]

3.2 Elevinflytande och elevers organisering

Elevinflytande är enligt Eva Forsberg en ytterst mångbottnad term, som kan komma till uttryck på flera olika sätt.[67] Begreppet har i det närmaste blivit en samlingsbeteckning av både formella och informella beslutsprocesser inom en rad skilda skolrelaterade områden,[68] där elevers delaktighet betonas.[69] Elevinflytande kan vidare enligt Forsbergs förstås i relation till begreppet *makt*, där det sistnämnda kan ses som en allmän förmåga att kunna påverka.[70] Båda dessa begrepp tenderar att studeras i termer av hur mycket eller lite en individ eller grupp har

[63] Johansson 2023, s. 43-44.
[64] Bäck & Möller 2003, s. 186-187.
[65] Ibid., s. 192-194.
[66] Ibid., s. 205-206.
[67] Eva Forsberg. *Elevinflytandets många ansikten.* Diss. Uppsala : Univ. Uppsala, 2000, s. 9.
[68] Ibid., s. 15.
[69] Ibid., s. 20.
[70] Ibid., s. 129-130.

av dem, men för att på ett effektivt sätt kunna studera elevinflytandets sociala påverkan i samhället bör man i stället se det som ett relationellt begrepp, och således att elevinflytandet kommer till uttryck i möten med andra aktörer.[71]

Enligt Victor Johansson har elever historiskt sällan setts som en betydande aktör inom skolpolitiken. Elevinflytandet har således ofta varit begränsat, och elever har tenderat att vara passiva mottagare av diverse politiska reformer.[72] Utbildningshistorikern Joakim Landahl menar vidare att lärare och elever historiskt haft tydligt åtskilda roller inom skolan, både gällande arbetsuppdelning och makt. Elever har dock under lång tid strävat att efter att öka sitt inflytande över skolan, genom exempelvis inrättandet av elevråd, som ett led i att förändra den klassiska maktbalansen.[73] I en svensk kontext kan elevers organisering delas in i två faser. Under den första fasen (ca 1928-1951) ökade elevers självstyrande, och elevråd bildades runt om i landet. Det ursprungliga huvudsyftet att upprätthålla ordning och disciplin i skolorna, och inte minst att bistå lärarna i detta arbete. Den andra fasen (ca 1952-1989) såg sedermera nationella elevorganisationer växa fram, vilket innebar ett betydligt starkare elevkollektiv, som nu hade betydligt bättre möjligheter att uttrycka sina åsikter och ställa krav.[74] En elevorganisation bygger i grund och botten på att elever, till följd av att de är just elever, har gemensamma intressen och i grunden arbetar utifrån samma villkor.[75] Elevorganisationerna förenade på ett effektivt sätt aktivism med intellektualism för att uttrycka sina åsikter. Elever kunde således både demonstrera och gå i strejk för att protestera mot diverse politiska beslut, men de uppmuntrades samtidigt att aktivt vara en del av den politiska debatten, inte minst genom att både läsa och skriva i organisationernas tidningar.[76] Under slutet av 1960-talet med sin kulmen 1968 präglades vidare den svenska politiken av såväl radikalisering som polarisering, och många studerande fick ett politiskt uppvaknande under denna tid, vilket tydligt kom att påverka elevorganisationerna och deras sätt att arbeta.[77]

[71] Forsberg 2000, s. 142-143.
[72] Johansson 2023, s. 33.
[73] Joakim Landahl. *Between obedience and resistance: transforming the role of pupil councils and pupil organisations in Sweden* (1928–1989). History of Education Review, 52(1), 14–28, 2023, s. 14.
[74] Ibid., s. 15.
[75] Erik Söderberg & Bertil Östberg. *Skolan och elevrörelsen: skoldanser och elevinflytande*. (1. uppl.) Stockholm: LT, 1981, s. 98.
[76] Landahl 2023, s. 22.
[77] Söderberg & Östberg 1981, s. 75.

3.2.1 Elevförbundet

Elevförbundet är om man räknar in dess föregångare, Sveriges äldsta elevorganisation, och grundades initialt som STSE; Statens Tekniska Skolors Elevförbund 1938. Tio år senare bytte man namn till TLE; Tekniska Linjers Elevförbund, och var således fortfarande ett förbund exklusivt riktad mot tekniska utbildningar. Organisationen kom med tiden successivt att växa sig större och starkare, och 1970 beslöt kongressen att alla gymnasier, inte bara de tekniska skulle få möjlighet att bli medlemmar. I samband med denna tydliga breddning av verksamheten tog organisationen sedermera namnet Elevförbundet, och man kom från samma år att bli elevrepresentanter i Skolöverstyrelsen (SÖ). Under 1960-1970-talen kom Elevförbundet att inta en alltmer framstående politisk roll och kom att genomföra en rad stora aktioner. 1972 beslöt man vidare att man skulle vara en facklig rörelse, och började samma år ge ut medlemstidningen Elevforum.[78] Elevförbundet såg skolan som nyckeln för att kunna påverka det svenska samhällets sociala struktur, inte minst genom att utbilda demokratiska medborgare. För att dessa förmågor skulle kunna tränas ansåg man dock att det krävdes såväl ett ökat elevinflytande som en omfattande förändring av skolans traditionella maktstruktur.[79]

3.2.2 SECO: Sveriges Elevers Centralorganisation

SECO grundades i Stockholm 1952 under det ursprungliga namnet Sveriges Elevråds Centralorganisation, och var landets första nationella elevrådsorganisation. Organisationen grundades ursprungligen ur Stockholms Elevrådsorganisation (SEO), som härstammar från 1948. Organisationen bjöd in elevråd från hela landet till en konferens med syfte att forma en nationell organisation. Ursprungligen deltog 45 elevråd, med en tydlig dominans av deltagare från landets större städer. SECO:s medlemmar utgjordes således av elevråd i stället för som inom Elevförbundet; enskilda elever, vilket kan sägas ha utgjort den mest markanta strukturella skillnaden mellan organisationerna. Ju mer SECO växte, desto större möjligheter fanns till inflytande och motstånd inom skola och skolpolitik, och organisationen var i det närmaste att betrakta som en folkrörelse, som kunde protestera mot saker man inte gillade eller höll med om.[80] 1957 började SECO ge ut den landstäckande tidningen *SECO-aktuellt*, vilken sedermera följdes upp av ytterligare elevtidningar. Tidningarna skapade en känsla av

[78] Johnny Nilsson, Annika Nordström & Lars Sillrén. *Från möjlighet till verklighet: Elevförbundets fackliga grundkurs*. Stockholm: Brevskolan., 1975, s. 24-27.
[79] Ibid., s. 76.
[80] Landahl 2023, s. 19-20.

gemenskap och identitet bland organisationens medlemmar, och innebar samtidigt goda förutsättningar för olika former av politiska budskap att på ett effektivt sätt nå en bred publik.[81] Elever som kollektiv i allmänhet och SECO i synnerhet kom att bli särskilt inflytelserika på den politiska arenan under 1970-talet. Man var en del av den allmänna debatten, vilket kan sägas symbolisera en demokratisering av skolan. Elevorganisationerna kom sedermera från och med 1980-talet att successivt tappa sin genomslagskraft, och kom därmed även ta ett steg tillbaka från rampljuset.[82]

[81] Landahl 2023, s. 14.
[82] Ibid., s. 23.

4 Metod och material

I detta arbete tillämpas kvalitativ innehållsanalys som metod för att analysera källmaterialet, vilket består av diverse elevtidningar från SECO respektive Elevförbundet som gavs ut mellan 1957-1982. Innehållsanalysens objekt utgörs enligt Tom Bryder av olika former av kommunikationsinnehåll. För att inte metoden ska bli en ren analysteknik krävs vidare att analysen sätts in i ett teoretiskt sammanhang.[83] Begreppet innehållsanalys är relativt diffust, eftersom metoden används inom en rad vetenskapliga discipliner, som alla har sina egna traditioner. En statsvetare kan exempelvis använda sig av innehållsanalys vid analys av ett politiskt tal, medan en historiker applicerar samma metod när denne studerar arkivmaterial.[84]

Alan Bryman beskriver i sitt översiktsverk *Samhällsvetenskapliga metoder* (2018) den kvalitativa innehållsanalysen som en metod för att tolka olika former av skriftliga dokument, som exempelvis tidningsartiklar. Metodiken bygger på att forskaren identifierar olika teman i materialet, vilka sedermera blir föremål för analys. En traditionell kvantitativ innehållsanalys bygger på ett fåtal fördefinierade kategorier och teman, vilka ligger till grund för analysen. Som kontrast till detta tenderar en forskare som använder sig av en kvalitativ innehållsanalys i stället att ständigt revidera sina kategorier och teman, utifrån vad som framträder i dokumenten.[85] Genom detta flexibla arbetssätt kan en forskare vidare undvika att fastna i förutbestämda mönster i sin undersökning, och tillåts i stället upptäcka en texts holistiska innebörd.[86] Ur praktisk synvinkel förutsätter framgångsrik kvalitativ innehållsanalys närläsning av relativt små mängder textmaterial. Analysen bygger sedermera på forskarens tolkning av det studerade materialet.[87]

Den kvalitativa innehållsanalysen lämpar sig väl som metod för detta arbete, eftersom inhämtandet av källmaterial genomgående bygger på textanalys av innehållet i de nationella elevorganisationernas tidningar. En betydande del av arbetet syfte är vidare att identifiera vilka teman som framträder i källmaterialet, och för detta krävs en flexibel metod som lämnar utrymme för tolkning, och därigenom möjliggör för teman och kategorier att framträda under arbetes gång, för att sedan kunna bli föremål för analys. Källmaterialet utgörs av tidskrifterna *SECO-aktuellt*, *Seconden* och *Elevfront* samt diverse enskilda utskick från SECO,

[83] Tom Bryder. *Innehållsanalys som idé och metod.* Åbo: Akad, 1985, s. 37.
[84] Ibid., s. 39.
[85] Alan Bryman. *Samhällsvetenskapliga metoder*. (Tredje upplagan). Stockholm: Liber, 2018, s. 677-678.
[86] Klaus Krippendorff, K. *Content analysis: an introduction to its methodology*. (2. ed.) Thousand Oaks, Calif.: Sage, 2004, s. 88-89.
[87] Ibid., s. 17.

tillsammans med tidskriften *Elevforum* från Elevförbundet. Materialet har kunnat inhämtas från Regionarkivet respektive Humanistiska biblioteket, båda i Göteborg. Tidningssamlingarna är i regel inte fullt kompletta, men jag har gått igenom samtliga av ovanstående tillgängliga tidningar, och därmed inte gjort något ytterligare urval beträffande källmaterialet. Tidningarna innehåller både artiklar och större reportage blandat med insändare och debattinlägg. En vanligt återkommande trend är att enskilda texter inte personligen skrivs under av skribenten, utan snarare kan ses som en produkt eller ståndpunkt från hela tidningen och organisationen. Källmaterialet har genom sitt omfång och kronologiska spridning god representativitet för att besvara uppsatsens övergripande syfte. Materialets relevans och representativitet kan avsevärt anses stärkas av faktumet att syfte och frågeställningar tydligt avgränsats till att studera specifikt elevorganisationernas inställning till skolmat och skolmatsdebatt under den aktuella tidsperioden, snarare än att göra anspråk på att vara normerande för de svenska skolelevernas inställning i frågan i mer generell mening.

Förutom att forskningen i ämnet är ytterst begränsad under den tidsperiod som arbetet ämnar studera, styrs dess tidsavgränsning även i hög grad av källmaterialets tillgänglighet. *SECO-aktuellt* började som den första av ovanstående tidningar ges ut 1957, och denna studie tar därmed avstamp i ett första för frågeställningen relevant nedslag året därpå. Tidningarna gavs sedermera ut kontinuerligt fram till 1982, då SECO och Elevförbundet gick samman och bildade Elevorganisationen. Sammanslagningen skedde under en tid då elevorganisationernas politiska genomslagskraft hade börjat avta, och kom även innebära en betydande nedtrappning i antalet utgivna elevtidningar. 1982 markerar således en logisk övre tidsavgränsning för denna studie.

5 Elevorganisationernas inställning till skolmat och skolmatsdebatt 1957-1982

I detta avsnitt presenteras elevers inställning till skolmat och skolmatsdebatt under den valda tidsperioden med hjälp av fyra huvudteman; *Trivsel och njutning*, *Näring och hälsa*, *Ekonomi och politik* samt *Elevinflytande.* Artiklarna i elevtidningarna har tolkats med hjälp av kvalitativ innehållsanalys, där nyckelord och teman kunnat framträda under processens gång.

5.1 Trivsel och njutning

Källmaterialet vittnar om att elever och elevorganisationer periodvis varit relativt tillfreds med skolmaten och debatten kring densamma. Artikeln *Mat idag?* från 1962 hjälper till att förklara denna tidsanda, med hjälp av att beskriva de förhållanden som präglade de många flyktingbarnen som ämnade fly det krigshärjade Algeriet, och att dessa människor levde i en helt annan verklighet än i det trygga Sverige. Man uttryckte en tacksamhet över möjligheten att få gå i skolan och äta sig mätt, och menade att dessa levnadsförhållanden inte var något man skulle ta för givet.[88] Denna tidsanda kan vara en förklaring till en periodvis lugnare framtoning kring hur skolmaten omskrevs i elevtidningarna. Texterna var inledningsvis mindre präglade av missnöje, och handlade stundtals om skolcaféterior och andra matrelaterade trivselfrågor, snarare än den faktiska skolmaten och debatten kring densamma. Flera av texterna i elevtidningarna vittnade således om att skolmaten ansågs fylla fler funktioner än att bara mätta eleverna och ge dem energi till skolarbetet. Den förväntades även vara välsmakande och serveras i trivsamma lokaler som bjuder in till socialt umgänge.

I en artikel från 1966 problematiserades just skolmiljön i generell mening, som man menade ofta var steril, tråkig och inte särskilt elevvänlig. Man menade att många lokaler hade kunnat bli betydligt mer trivsamma genom ytterst små förändringar, och tog då upp skolbespisningen som exempel. Först och främst ansåg man att bespisning var en tråkig och opersonlig benämning, och att det i det närmaste förde tankarna till att eleverna ämnade utfordras som boskap. Man tyckte i stället att man kunde kalla lokalen för restaurang, och gärna tillsammans med ett namn som passade till den aktuella skolan. I lokalen var det vidare ytterst viktigt att miljön skulle vara bullerfri, för att på bästa sätt kunna bidra till trivsel och samvaro. Det var även centralt att inredningen i restaurangen skulle vara mysig och personlig,

[88] ’’Mat idag?’’, *SECO-aktuellt* nr 1 (1962), s. 14-15.

gärna med färgglada detaljer och med levande ljus i fönstren. Utanför restaurangen tyckte man att en tavla på ett prydligt sätt skulle presentera dagens meny. Man menade således att skolbespisningarna runt om i landet både begreppsligt och fysiskt behövde ersättas av restauranger, för att kunna förbättra miljön och öka elevers trivsel.[89] Strävan mot ökad trivsel och förbättrade matupplevelser i skolan gjorde sig även påmind på uppslaget bredvid denna artikel, genom reklam från ett företag som sysslar med försäljning från fikaautomater, där man erbjöd allt från varm och kall dryck till bröd, glass och choklad. Företaget lovade att varje elevråd kan få en eller flera automater installerade på villkor som skräddarsys för deras lokala förhållanden och möjligheter. Reklaminslaget vittnade om ett samhälle där bekvämlighet blivit ett allt viktigare inslag, där människor förväntades lockas av enkla och snabba fikalösningar. Det gav även en känsla av att fikakulturen var stark i samhället, där njutning inte sällan prioriterades framför näring och hälsa.[90]

Knappt ett år efter problematiseringen av skolbespisningsmiljön ovan, gjordes ett reportage om Tibbleskolan i Täby kommun där man i kontrast till föregående nämnda artikel i stället beskrev hur påkostad skolmåltidsverksamheten var på skolan. Man hade bland annat anställt två trevliga husmödrar som värdinnor, med syfte kan hjälpa eleverna, och främja ordningen under skollunchen. Man betonade vidare att lunchen minsann inte förtärdes i en bespisning, utan i en bar, som man ansåg bättre beskrev den stora, ljusa och trevliga lokalen i fråga. Det är tydligt att eleverna trivdes i lokalen och uppskattade maten som serverades. Inte en enda ostmacka hade hittats under borden sedan den nya lokalens tillkomst. Maten tillagades i skolans stora kök, vilket även fungerade som centralkök för övriga skolor i Täby kommun. Texten visar att skolan satte elevernas trivsel i främsta rummet, och därför satsade stora resurser för att åstadkomma en trevlig matsalsmiljö och god mat. Dessa kontrasterande artiklar vittnar om att resursfördelning och prioriteringar var något som beträffande skolmatsverksamheten kunde se väldigt olika ut runt om i landet, och att stora lokala skillnader därför inte sällan förekom.[91]

Den utbredda svenska fikakulturen gjorde sig förutom på reklamuppslag även återkommande påmind i flertalet artiklar och reportage i elevtidningarna, och fika tycks således ha utgjort en viktig trivselparameter inom skolans värld. Fikafrågan ansågs exempelvis utgöra en nyckelfaktor för trivsel i Braås centralskola, där elevrådet tyckte att det

[89] ''Mysig stämning och personlig miljö viktiga moment i trivselskolan'', *SECO-aktuellt* nr 5 (1966), s. 9.
[90] ''TIPS: ELEVRÅDET+ CANTEEN'', *SECO-aktuellt* nr 5 (1966), s. 11.
[91] Mats Gullers, ''Allt är påkostat i Tibbleskolan – bara gymnastiken blev lottlös'', *SECO-aktuellt* nr 4 (1967), s. 12.

hade varit trevligt att kunna handla fika och läsk på rasterna. Man startade därför efter övertalning av rektor och lärare ett elevfik i egen regi, där niondeklassare turades om att stå för serveringen. I fiket erbjöds både dryck, kaffebröd, glass och frukt till humana priser, men elevrådet kunde ändå göra en modest vinst genom verksamheten att använda till diverse förbättringar av lokalen. Även lärarna var återkommande kunder till fiket. Rektorn ansåg att elevfiket låg helt rätt i tiden i skolans strävan mot ökad trivsel, och kunde samtidigt bidra till att färre elever drev omkring inne i samhället. Elevrådet i Braås hoppades att fler skolor skulle ta efter deras exempel, och menade förutom den ökade trivseln att ett bra argument för verksamheten var att elever behövde extra energi under långa skoldagar, där de dessutom inte sällan fik näringsfattig eller oaptitlig mat under skollunchen. Alla dessa faktorer skulle i förlängningen bidra till förbättrade skolresultat. Det är tydligt att både skolledning och lärare i detta fall var väldigt måna om trivseln på skolan, och texten genomsyrades av att samarbetet fungerade väl mellan alla inblandade parter kring inrättande och drift av elevfiket. Förutom trivselfaktorn angavs en ofta bristfällig skolmat som ett av huvudargumenten till hur fler elevråd i landet skulle kunna följa i dessa fotspår. Ur ett folkhälsoperspektiv kan det diskuteras huruvida det är sunt att ersätta skollunchen med bullar och läsk i cafeterian, så även om man betonar trivseln så fanns möjligen andra bakomliggande argument till denna skollednings medgörlighet i frågan. Var det helt enkelt ett mer kostnadseffektivt sätt att tillmötesgå elevers klagan på skolmaten, än att faktiskt satsa pengar på att förbättra densamma? [92]

Möjligheten att kunna köpa en kopp kaffe och en bulle i skolan under eftermiddagen kunde dock kännas som en ren önskedröm för många elever under denna tid, då skolor inte alltid ens erbjöd ett uppehållsrum att kunna vistas i. Elever vid Klippans gymnasieskola valde emellertid att gå i Braås fotspår, och byggde själva om en gammal matsal till en stor cafeteria, där alla stormtrivdes. I köket installerade man både kaffeautomat och juiceautomat, och dryckerna serverades till ytterst humana priser. Cafeterians enorma popularitet medförde att man under förmiddagsrasten fick begränsa tillträdet till enbart gymnasieelever, medan även realskolans elever hade fri tillgång under resten av skoldagen. I caféer erbjöds även rykande färska bullar dagligen för en billig peng. Denna satsning innebar ökad trivsel för eleverna, som uttryckte att de äntligen hade en plats där de kunde koppla av från skolarbetet. Tankarna kring att öppna en elevcafeteria i skolan och den omåttliga popularitet förverkligandet innebar hos eleverna ger en fingervisning om att skolmat handlade om så mycket mer än bara näring

[92] Hans Lindquist, ’’Så här löser man trivselfrågan i Braås centralskola!’’, *SECO-aktuellt* nr 3 (1967), s. 13-14.

och utfordring. Även om kaffe, juice och bullar inte nämnvärt bidrog till en förbättrad kosthållning hos eleverna utan snarare tvärt om, sätter cafeterian på gymnasieskolan i Klippan fingret på helt andra saker. Eleverna erbjöds nu en plats där de i en härlig miljö både kunde socialisera, och i lugn och ro koppla av från sina studier, vilket också var viktigt för elevers mående och skolprestationer. Att skolan i fråga lyckades göra om en gammal skolmatsal till cafeteria vittnade vidare om att man förnyat sig på detta område, och satsat pengar på en ny matsal. Artikeln uttrycker att både avkoppling och socialisering utgör viktiga komponenter i ett måltidssammanhang. Detta ger en fingervisning om att skolor och kommuner kunde behöva tänka i bredare perspektiv vid utformandet av sina skolbespisningar, inte minst gällande miljön. [93]Även i senare årgångar av elevtidningarna märktes den starka fikakulturen av. I inledningen till en artikel 1976 skrev man att det för många elever ansågs vara obligatoriskt med fika på såväl förmiddagen som eftermiddagen. Mot bakgrund av detta tittade man då närmare på tre typer av skolcaféterior runt om i landet. I Malmö ledde ett undervisningsexperiment inom ämnet företagsekonomi att eleverna startade en ekonomisk förening, investerade 100 kronor vardera, och delade in sig grupper med olika fokusområden. Slutprodukten blev Café Bulltofta, som blev omåttligt populärt redan från start. På en skola i Växjö kunde man få kaffe och kaka till självkostnadspris, genom att man låtit ett privat företag hyra in sig i skolan med sina kaffe- och varuautomater. Detta system ansågs smidigt och driftsäkert, även om kaffet inte smakade lika bra som vanligt bryggkaffe. På en skola i Kiruna hade man tröttnat på just kaffeautomaterna, och började i stället som enda skola i landet driva ett fik i kooperativ form, under namnet Café Skopan. Med extern hjälp byggdes skolans uppehållsrum om, och två personer anställdes på halvtid. Grundidén var att hålla nere priserna och inte ta ut onödigt mycket vinst.[94]

Flera nedslag visar att den svenska fikakulturen gjorde sig påmind även inom skolväsendet, och en skolcaféteria tycktes vara något som många skolor önskade ha. Eleverna var vidare ofta ytterst drivna och kreativa vad gällde att hitta lösningar för att ett café skulle bli verklighet på just deras skola, och tog inte sällan saken i egna händer. Att möjligheten att fika i skolan ansågs vara så viktig tyder förutom den kulturella aspekten även på att mat och dryck under denna tid inte enbart sågs som något som enbart var nödvändigt för mättnad och näring, utan att även smak och njutning sågs som viktiga aspekter. Det starka behovet av ett

[93] Thord Martell, ''KAFFE och BULLAR hela dan – Mysig CAFETERIA i Klippan'', *SECO-aktuellt* nr 1-2 (1968), s. 14.
[94] ''Kaffe och fralla – olika för alla'', *Elevforum* nr 6 (1976), s. 8-9.

café kan även i ett längre perspektiv vara ett uttryck för att skolelever ansåg att skollunchen tillsammans med måltiderna i hemmet inte fyllde deras matbehov till fullo, utifrån antingen näringssynpunkt eller njutningssynpunkt.

En insändare från 1973 betonade även de relationella aspekterna av skolmåltiden i allmänhet och måltidsmiljön i synnerhet, vilket ytterligare breddar innebörden av begreppet trivsel i detta sammanhang. Insändaren kritiserade ett utlåtande från en lärare i Dagens Nyheter, som ansåg att lärare inte borde behöva äta med sina elever, utan i stället behöver avkoppling under lunchrasten. Motiveringen var att andra yrkesgrupper minsann inte åt vid sina maskiner. Insändaren ansåg att detta beteende innebar gruppegoism, tvivelaktiga lojaliteter och tyder samtidigt på ett förakt av eleverna. Ökad kontakt ansågs vidare vara det enda som hade kunnat minska motsättningarna mellan lärare och elever, och att man därför behövde utnyttja alla möjligheter som fanns. Gemensam lunch var enligt insändaren enkelt att arrangera, särskilt i de högre årskurserna, och detta förekom redan på vissa skolor. Hela grundtanken var att lunchen skulle innebära gemensam avkoppling snarare än övervakning, samtidigt som broar kunde byggas mellan grupperna. Trivsel och måltidsmiljö utgjorde viktiga frågor på den skolpolitiska agendan, och denna insändare satte fingret på att en trivsam skolmåltidsmiljö bygger på betydligt fler parametrar än enbart den fysiska miljön. Förbättrade relationer mellan elever och lärare kunde således leda till en mer avkopplande och trivsam måltidsmiljö för alla parter.[95]

Temat dominerade tydligt studiens första årtionde. och präglades sammanfattningsvis av en i regel mjuk framtoning, där tyngdpunkten låg på beskrivningar och reportage snarare än problematiseringar. Artiklarna vittnade om en medvetenhet kring måltiden som ett ytterst mångfacetterat fenomen, där allt från matens smak, lokalernas utformning till interpersonella relationer samverkade för att skapa trivsel för eleverna. Temat belyste vidare att skolmaten inte enbart handlade om näring, energi och mättnad, utan även innefattade en tydlig njutningsdimension, där cafeterior inte sällan fick stå i centrum till följd av skolbespisningens återkommande tillkortakommanden. I slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet skedde emellertid ett trendbrott, då elevtidningarna i stället började lägga sitt fokus vid närings- och hälsodimensionerna av skolmaten. Ett nytt tema trädde således fram, vilket kom att vara ytterst framträdande under den senare delen av den studerade tidsperioden.

[95] ’’Äta vid sina maskiner?’’, *Elevforum* nr 6 (1973), s. 2.

5.2 Näring och hälsa

I artikeln *Fruktrådet* från 1971 problematiserades den svenska befolkningens dåliga kostvanor, och man menade att den svenska kosttraditionen hade sitt ursprung i en tid då människor på grund av ett mer aktivt leverne hade större energibehov än den samtida befolkningen. Enligt en deklaration från Statens Institution för Folkhälsa åt människor alldeles för stora mängder fett och socker. Institutet menade att denna konsumtion behövde minska, och i stället ersättas med ökade intag av andra typer av livsmedel, främst frukt och grönsaker som utgjorde den största bristen hos medelsvensken. Man ansåg att intaget av frukt borde öka med 50% medan intaget av grönsaker skulle fördubblas. Inom detta område problematiserades särskilt att åldersgruppen 15-29 år inte uppvisade bättre siffror än genomsnittet. Befolkningens dåliga kostvanor och ökade stillasittande hade lett till att Socialstyrelsen inlett kampanjen *Kost och motion*, där frukt och grönt stod som nummer ett på kostprogrammets lista av vad svenskarna skulle äta mer av eftersom det innehåller mycket vitaminer, mineraler och fibrer. Frukt ansågs samtidigt vara en nyttig källa till snabb energi, vilket var viktigt både för de som rörde sig mycket i allmänhet och för att skolelever skulle orka med skolarbetet, hålla koncentrationen uppe och kunna lära sig så mycket som möjligt. Socialstyrelsen menade samtidigt att frukt bidrar till en bättre tandhälsa, och är förhållandevis kalorisnål mat som dessutom har ett förmånligt pris.

Artikeln visade att det fanns många skäl för att äta mer frukt och grönsaker, och man menade därför att skolan behövde ta ett större ansvar, då skolan påverkar elevers matvanor både hemma och för resten av livet. Det sågs därför som viktigt att från elevers håll önska mer frukt, både av skolan och av föräldrarna. Trots att artikeln hade ett tydligt fokus på skolans roll i frågan belyste den samtidigt en nationell hälsoproblematik kring att människor i landet åt för mycket socker och fett och för lite frukt och grönsaker, samtidigt som man rörde sig för lite. En intressant aspekt av framställningen var att man både poängterade att frukt var en bra källa till snabb energi, samtidigt som den var kalorisnål, vilket i någon mån utgör ett motsatsförhållande. En tolkning av detta är att begreppet *energi* under perioden kunde ses som positivt laddat, förknippat med funktion, idrott och prestation. Begreppet *kalori*, som ju är ett mått på just energi, hade i stället en negativ klang, och förknippades med exempelvis kostrestriktion och viktproblematik. Man proklamerade således för en ökad fruktkonsumtion genom att lyfta fram fruktens fördelar på olika sätt beroende på målgrupp, med det långsiktiga målet att i förlängningen kunna bidra till en bättre folkhälsa. På flera ställen i artikeln och med sin kulmen i avslutningen betonades vikten av skolelevers kostvanor, inte minst gällande

frukt och grönt. Kosten ansågs vara avgörande för elevers koncentrationsförmåga och inlärning, och deras matvanor i ungdomen påverkade desamma även för resten av livet. Artikeln kan således i vidare mening tolkas som en indirekt problematisering av kostkvaliteten i skolmaten, då man pratade om skolans ansvar kring frukt och grönt snarare än att elever valde bort det i matsalen.[96]

Kostkvaliteten i skolmaten var vidare inte sällan en produkt av de omfattande ekonomiska nedskärningarna som präglade landets skolor. I en insändare uttrycktes en oro för att skollunchen inte längre skulle ses som dagens huvudmåltid, utan snarare vara en frukostliknande måltid, vilket var en utveckling som inte uppskattades av majoriteten av Sveriges skolungdomar. Nedskärningarna ansågs främst drabba de ungdomar som skaffat eget hushåll, som av både ekonomiska skäl och bekvämlighetsskäl ofta avstod middagen hemma under kvällarna, och i stället antingen åt en smörgås eller något från korvkiosken. Det ansågs således inte vara svårt att lista ut vilka effekter dessa nedskärningar kunde komma att få ur näringssynpunkt för dessa elever, om de inte fick tillgång till en näringsrik skollunch. KF Kooperativa startade dock tillsammans med Socialstyrelsen kampanjen *Välj rätt*, som koncist marknadsfördes längre fram i samma tidning genom en helsida enbart prydd med texten ’’Välj rätt. Du blir vad du äter!’’ Kampanjen syftade till att lära ungdomar som flyttat hemifrån sunda, enkla och ekonomiskt hållbara kostvanor i kombination med motion. Insändaren satte fingret på hur viktig skolmåltiden var för samhället i stort, och inte minst för de resurssvaga eleverna och familjerna. Nedskärningar i verksamheten ansågs slå klart hårdast mot de som av någon anledning inte fick i sig en lagad middag på kvällarna efter skolan, inte minst ur näringssynpunkt. Undertonen i insändaren var dock samtidigt att svenska ungdomar ändå levde i överflöd, och att deras brister i näringsstandard snarare grundade sig i okunskap. De hade under hela sin skoltid varit bortskämda med att dagligen få en varm, näringsriktig skollunch, vilket inte sällan ledde till osunda vanor utanför skolan. Genom att lära ungdomar mer om en sund och enkel kosthållning som samtidigt är billig, hoppades man att kunskapsnivån skulle öka bland eleverna, vilket i förlängningen kunde komma att ställa lägre krav på skolmåltidens utformning.[97]

Även i Uppsala skulle kommunens nedskärningar innebära försämringar av skolmaten, då man planerade att ta bort juice, frukt och glass från alla skolor i kommunen. Insändaren ifrågasatte därmed huruvida Uppsala kommun skulle kunna klara av att tillgodose sina elever av hela kostcirkeln, vilket kan tolkas i två led. Att helt ta bort frukt och juice från

[96] ’’Fruktrådet’’, *Elevfront* nr 3 (1971), baksida.
[97] Kerstin Olsson (Insändare), ’’Korv med mos, tack!’’, *Elevforum* nr 3 (1972), s. 5.

elevernas kost kunde innebära risker för ett bristande intag av exempelvis vitaminer och mineraler, vilket uttryckte en samtida medvetenhet kring kostens betydelse för hälsan. Oron för nedskärningen kunde också vara ett uttryck för att elever i Uppsala kommun länge varit bortskämda med dessa för kontexten ganska lyxiga varor, och att kommunen således legat i framkant gällande vilka resurser man satsat på skolmaten. Att servera glass i skolmatsalen känns exempelvis inte som något som under någon period hört till vanligheterna i landet, och kan definitivt inte försvaras med hjälp av argument om kostcirkeln. Detta nedslag satte således fingret på de enorma lokala skillnader som präglade den kommunalt finansierade skolmaten under denna tid.[98]

En artikel i *Elevforum* från 1977 refererade till en omfattande undersökning av maten i grundskolan genomförd av två läkare. I undersökningen framkom att kvaliteten på maten ofta var bristfällig, och att detta inte sällan var en produkt av kommunernas ekonomiska svårigheter. Enligt undersökningen fick eleverna i genomsnitt bara i sig 13% av sitt dagliga energibehov från skollunchen, vilket kunde jämföras med Skolöverstyrelsens riktlinjer om minst 35%. Att köpa mat av dålig kvalitet hade visat sig vara en väg till att kunna göra stora ekonomiska besparingar för kommunerna. Förutom maten fick även miljön i matsalarna hård kritik på grund av buller, trängsel och tråkig inredning. Enligt undersökningen uppgav hela 11 % av grundskoleeleverna att de sällan eller aldrig åt skolmaten. Läkarna som utförde undersökningen krävde att maten snabbt behövde bli bättre, och ansåg dessutom att eleverna skulle få tillgång till gratis mellanmål i skolan, så att barnens näringsstandard inte skulle bli en klassfråga.[99] Eleverna åt enligt studien i genomsnitt väldigt lite av skolmaten eller hoppade över den helt, vilket sågs som ett stort problem. Även om kvaliteten på maten försämrats indikerar dessa siffror att eleverna i undersökningen troligtvis inte hade några bekymmer med att få i sig sitt energibehov på annat håll, då deras intag innebar att de i genomsnitt behövde få i sig nästan 90% av sitt dagliga energibehov utanför skolan. Under svårare omständigheter tenderar troligen de flesta elever att äta mer av skolmaten, trots att den inte helt uppfyller förväntningarna. En slutsats av elevernas beteende är således att deras levnadsvillkor i generella termer var väldigt goda under denna tid.

Problematiseringen av den utifrån näringssynpunkt ofta bristfälliga skolmaten märktes även tydligt av i SECO:s tidning *Seconden* året därpå, genom ett både påkostat och ifrågasatt annonssamarbete mellan Skolöverstyrelsen och Sveriges mejerier. I artikeln proklamerade de

[98] ''Hur klaras kostcirkeln?'', *Elevfront* nr 4 (1976), baksida.
[99] Mona Andersson, ''Visst snålas det: SKOLMATEN ÄR USEL'', *Elevforum* nr 5 (1977), s. 6.

inblandade parterna att skolarbetet var krävande, och att det därför är vitalt att barnen åt en ordentlig frukost. Enligt Gert Stålfeldt, som var chef för Skolöverstyrelsens *kost- och motionsgrupp*, bidrog vidare den ofta bristfälliga skollunchen runt om i landet till att frukostens näringsriktighet blev ännu viktigare för eleverna. Skolöverstyrelsen beklagade samtidigt innerligt att skolmaten var en kommunal angelägenhet, och hävdade att de annars hade sett till att maten hade blivit bättre för längesedan. Utifrån Stålfeldts uttalande i frågan var det tydligt att organisationens syfte med kampanjen tydligt var att främja elevhälsan genom en sundare kosthållning. Det tycktes samtidigt stå klart för Skolöverstyrelsen att detta mål var svårt att uppnå genom förbättringar av skollunchen, eftersom detta på grund av dess kommunala finansiering var svårt att påverka från centralt håll. Man uttryckte därigenom även att den svenska skolmatens kvalitet och näringsriktighet hade varit bättre i statlig regi.[100]

Mjölk och mejeriprodukter hade länge utgjort en viktig grundbult i den svenska skolmåltidsverksamheten. På Lundby Gymnasium i Göteborg fanns en standardmjölkskommitté som gick under namnet *Fet front*, vilka strävade efter att få fram standardmjölk som alternativ till den lättmjölk som serverades i stadens skolmatsalar. Initiativet började småskaligt på en skola, där rektorn förstod problematiken, och därför tog kontakt med husmor. I ett möte med flera andra skolor framkom att några skolor redan erbjöd standardmjölk under sin skolbespisning, vilket gjorde att frågan kom att bli aktuell i hela Göteborg. Trots att flera skolor redan börjat erbjuda den fetare mjölken var detta inget som resterande skolor bara kunde göra utan vidare, då skolförvaltningens näringsexpert uttryckte att standardmjölk inte var nyttigt för skolungdomarna. Efter mötet bestämdes därigenom att enbart lättmjölk hädanefter skulle serveras i stadens skolor. Problematiseringen av vilken eller vilka typer av mjölk som skulle serveras i skolorna under denna tid vittnade om att synen på hälsa och näringsriktighet tydligt utgjordes av flera dimensioner. Eleverna som drev frågan önskade hellre dricka den fetare standardmjölken, vilken innehöll mer näring och energi än lättmjölken. Detta synsätt kan kopplas till skolmåltidernas äldre historia, där fokus låg på att mätta eleverna, och se till att de fick i sig adekvat näring. De flesta elever ansåg säkerligen även att standardmjölken smakade godare, vilket i stället knyter an till det tidigare dominerande temat, där njutningsdimensionen hade börjat ta allt större plats i debatten. Näringsexpertens utlåtande om att den fetare mjölken inte var hälsosam för eleverna tyder sedermera på ett skifte kring hur man resonerade om barns hälsa och näringsintag under

[100] ''Reklamstrunt – om Skolöverstyrelsens samarbete med mejerierna'', *Seconden* nr 3 (1978), inget sidnummer.

denna tid. Från att man tidigare fokuserat på att barnen skulle få i sig så mycket energi som möjligt för att få bukt med en utbredd undernäring i samhället, började man nu i stället se att det fanns risker åt motsatt håll, och att överätning också kunde innebära hälsorisker.[101] Trots denna till synes misslyckade standardmjölks-aktion fortsatte *Fet front* som organisation att växa, vilket uppmärksammades i nästkommande utgåva av SECO-aktuellt. Detta indikerade att förändringar i skolornas mjölksortiment mycket väl kunde komma att ske längre fram.[102]

Näringsfrågan var ytterst aktuell även i USA under denna tid, där man tagit fram nationella riktlinjer om att en viss mängd grönsaker skulle serveras till maten i skolorna. Under en tid då samtidigt ekonomiska besparingar ansågs vara nödvändiga inom området, bestämde man sig därför för den oerhört kreativa lösningen att klassificera ketchup som grönsak, vilket artikelns skribent med en sarkastisk ton instämde till, då ketchup säkert var lika nyttigt som grönsaker. Det var tydligt att man under denna tid hade en fördom om USA kring att de återkommande hade udda lösningar på saker och ting i samhället. Att klassificera ketchup som grönsak upplevdes nästan skrattretande utifrån tolkningen av skribentens reaktion. Detta tyder på en tidsanda av stark tilltro till svenska normer och traditioner, och att man inte per automatik anammade nya trender och påhitt från väst. Reaktionen visade även att grönsaker, som en del av en sund kosthållning, sågs som en självklarhet i den svenska skolmaten. Man var noga med att servera kvalitativ, näringsrik mat till eleverna, och fokuserade således inte enbart på kvantitet och mättnad.[103]

5.3 Ekonomi och politik

Ekonomi är ett tema som på olika sätt kontinuerligt genomsyrat skolmatsdebatten genom historien, oavsett vilket fokusområde som stått i centrum i övrigt. Skolmaten var inte sällan en post där många kommuner försökte göra stora besparingar, både genom försök till effektiviseringar och genom rena nedskärningar. Denna utveckling undgick inte elevorganisationerna, som både skrev och agerade i protest mot försämringarna.

Det första nedslaget i elevtidningarna som berörde skolmat utgjordes av en kort tidningsspalt från 1958 under rubriken *Mat!* Texten handlade just om effektiviseringar, och kan sägas ha en ytterst mild, informativ och objektiv framtoning. Här presenterades stolt den

[101] ''Fet front'', *SECO-aktuellt* nr 3-4 (1981), s. 15.
[102] ''FET FRONT'', *SECO-aktuellt* nr 5 (1981), s. 11.
[103] Anneli Roswald, ''KETCHUP'', *SECO-aktuellt* nr 5 (1981), s. 11.

senaste nyheten inom det kulinariska området, genom att man nu kunde erbjuda portionsförpackade och djupfrysta skolfrukostar. Man hade genomfört projektet på prov med goda resultat, och menade att detta skulle bli billigare än att servera färsk mat, då man kunde göra besparingar både på personal- och anläggningsfronten, inte minst i mindre skolor. Man hoppades vidare att denna möjlighet skulle locka fler kommuner att börja införa skolfrukostar. När tidningen gick till tryck uppskattade man att 200 000 svenska skolbarn var utan skolfrukost, vilket man ansåg borde ses som 200 000 för många! Texten visade att skolfrukost var något som tycks ha utgjort normen i den svenska skolan under denna tid, och man ansåg att detta var något som alla barn borde få ta del av. Trots detta synsätt genomsyrades texten av att ekonomiska besparingar inom verksamheten hamnade i fokus, och det var tydligt att det var just möjligheterna till besparingar som skulle locka fler kommuner att vilja satsa på skolfrukost. Den ekonomiska förtjänsten av de djupfrysta portionsfrukostarna var vidare det enda argumentet som lyftes, och man diskuterade inte alls huruvida detta tillvägagångssätt skulle innebära någon förändring i matens kvalitet. Artikeln vittnade således om att kostkvalitet och smakupplevelse troligen inte tenderade att sättas i främsta rummet under denna period, utan att det snarare handlade om att mätta så många elever som möjligt till en så låg kostnad som möjligt.[104]

Möjligheten till besparingar stod inte sällan högt upp på listan hos landets kommuner. I en insändare från 1972 problematiserades att Sveriges kommuner hade det knapert ekonomiskt, och att man vidare läst att nedskärningar skulle komma att ske beträffande skolmaten. Denna utveckling förväntades, främst ur näringssynpunkt, drabba resurssvaga skolungdomar och familjer, samt de elever som skaffat eget hushåll. Det var således tydligt att skolmåltiden utgjorde en viktig samhällsfunktion, inte minst ur ett ekonomiskt perspektiv.[105]

En av de kommuner som hade dåligt med pengar under denna tid var Uppsala, där man under en tid diskuterat hur mycket man skulle skära i skolbudgeten. En bakgrund till problematiken var att Uppsala kommun i början av året (1975) upptäckte en felräkning i budgeten motsvarande hela fyra miljoner kronor. För att kompensera för detta ville man bland annat börja avgiftsbelägga skolmaten. Eleverna reagerade kraftigt mot detta, och även flera politiska organisationer fördömde förslaget. En av skolornas elevrådsordförande problematiserade utvecklingen med hjälp av ett klassperspektiv, och ansåg att förslaget var att se som ett steg tillbaka till den tid då enbart de välbeställda barnen hade möjlighet till högre

[104] ’’Mat!’’, *SECO-aktuellt* nr 6 (1958), s. 5.
[105] Kerstin Olsson (Insändare), ’’Korv med mos, tack!’’ , *Elevforum* nr 3 (1972), s. 5.

studier. Man menade att det var de elever som kom från socialt och ekonomiskt svagare miljöer som värst skulle drabbas av nedskärningar av detta slag, och att deras näringsstandard kunde hamna i riskzonen. Liknande förslag som i Uppsala hade samtidigt diskuterats på flera andra håll i landet. I samband med artikeln intervjuades även utbildningsminister Lena Hjelm-Wallén, som beklagade kommunens agerande, och menade att det gick emot Sveriges strävan om en likvärdig och kostnadsfri utbildning.[106]

I ett senare nummer samma år visade det sig att Skolförvaltningen i Uppsala län gjort en helomvändning gällande skolluncherna, som innebar att nästan inga elever skulle få betala för sin skolmat. Denna förändring var en effekt av Elevförbundets protester och uppvaktningar. Från början var det tänkt att eleverna skulle tvingas betala 5 kronor för varje skollunch, vilket hade inneburit att många inte hade haft råd att äta, utan i stället tvingades ta med egen enklare mat. I och med det nya beslutet förblev skollunchen kostnadsfri för alla elever, med några få undantag, såsom elever som via arbetsmarknadsstyrelsen fick bidrag till matkostnader, samt elever vid några speciella typer av utbildningar som även tidigare betalat sin lunch. Uppsala kommuns nedskärningsambitioner indikerar att skolmaten var ett relativt nedprioriterat område i kommunen. Det kan också vara ett uttryck för att man på grund av en allmänt svag ekonomi tvingades göra stora besparingar inom ett flertal områden.[107]

Trots dessa fredliga lösningar hamnade Uppsala kommun i ekonomiskt blåsväder redan året därpå, vilket problematiserades i en insändare under temat *Landet runt* som beskrev att kommunen återigen gick i tankarna kring att börja avgiftsbelägga skolmaten för sina gymnasieelever. Stora protester i frågan innebar att kommunen tvingades kapitulera, och ändrade sig från att avgiftsbelägga skolmaten till att i stället enbart ha en målsättning om att göra till synes modesta besparingar inom området. Trots dessa förmildrande omständigheter oroade sig SECO för hur dessa nedskärningar skulle komma att påverka kommunens elever ur en näringssynpunkt, inte minst när kommunen tycktes ha svårt att hitta långsiktigt hållbara lösningar i skolmatsfrågan.[108]

På vissa håll talades det öppet om indragningar av den fria skolmaten, medan man på andra ställen gjorde gradvisa försämringar av skolmaten i det tysta. Uppsala kommun hade tidigare nämnts i dessa sammanhang, och nu hade man även fått reda på att Haninge kommun planerade att försämra skolmaten, genom att exempelvis börja servera gröt till lunch.

---

[106] ''Eleverna tvingas betala'', *Elevforum* nr 3 (1975), s. 12-13.
[107] ''Helomvändning'', *Elevforum* nr 5 (1975), s. 13.
[108] ''Hur klaras kostcirkeln?'', *Elevfront* nr 4 (1976), baksida.

Kommunernas försämringar drabbade främst gymnasieskolor, då undervisningen och allt som hör den till i grundskolan enligt lag måste vara kostnadsfri. Det var främst kommuner med många låginkomsttagare som skulle komma att tvingas göra indragningar, medan kommuner med en mer välbärgad befolkning inte förväntades påverkas i samma utsträckning. Detta ansåg man höll på att göra skolmaten till en klassfråga, och enligt Elevförbundet behövde en massiv elevopinion byggas upp för att motverka dessa förslag.[109]

I en artikel i det efterföljande tidningsnumret visade en stor undersökning från två läkare att kommunernas ekonomiska svårigheter gick ut över skolmatens kvalitet och näringsstandard. Att köpa mat av dålig kvalitet hade visat sig vara en väg till att kunna göra stora ekonomiska besparingar för kommunerna. Förutom att maten snabbt behövde bli bättre i landets matsalar ansåg läkarna även att eleverna skulle få tillgång till gratis mellanmål i skolan, med motiveringen att om mellanmålet kostar pengar utnyttjades det bara av eleverna med rikare föräldrar. Detta förslag påvisade en strävan mot likvärdighet gällande maten i skolan, och att man var mån om att alla elever skulle få samma möjligheter att få i sig näring, oavsett socioekonomisk bakgrund.[110]

Strävan mot att främja elevers matvanor kunde ibland även ta sig lite annorlunda uttryck. Det reklamsamarbete som 1978 skedde mellan Skolöverstyrelsen och Sveriges mejerier med syftet att förbättra skolelevers frukostvanor intresserade även SECO på ett ekonomiskt-politiskt plan, inte mist kring vem som finansierade denna kampanj. Gert Stålfeldt, som arbetade som chef för Skolöverstyrelsens *kost- och motionsgrupp* försäkrade i en telefonintervju att pengarna till annonskampanjen till fullo kom från mejerierna, och att anledningen till att SÖ överhuvudtaget ställde upp på samarbetet är att kampanjen skulle främja elevers hälsa och kostvanor. Artikelförfattaren ifrågasatte huruvida Skolöverstyrelsen överhuvudtaget borde genomföra annonssamarbeten med privatägda företag, och uppmanade samtidigt läsarna att tycka till i frågan. En underton i framställningen uttryckte en oro för huruvida Skolöverstyrelsen själva stod för hela eller delar av dessa annonskostnader, vilket i så fall direkt eller indirekt hade inneburit att man använde skolans resurser för ett delvis kommersiellt syfte. I en bredare mening kan detta vara ett uttryck för att det fanns en rädsla bland elever om möjligheten för privata aktörer att ha inflytande inom skolans värld. Trots att skolmaten var en kommunal angelägenhet tydliggjordes i artikeln att det även var ett ämne

[109] Lars Sillrén, ''Dumsnålt'', *Elevforum* nr 4 (1977), s. 14-15.
[110] Mona Andersson, ''Visst snålas det: SKOLMATEN ÄR USEL'', *Elevforum* nr 5 (1977), s. 6.

som både ur politisk och ekonomisk synvinkel ofta intresserade såväl privata som statliga aktörer.[111]

Förhållandet mellan stat och kommun gjorde sig återkommande påmint på det ekonomisk-politiska planet. En artikel i tidningen *Seconden* från 1979 lyftes det att riksdagen återigen skulle dra ner på de ekonomiska anslagen till skolan, vilket tydligt skulle märkas för skolelever. En av posterna som riksdagen ansåg att eleverna själva skulle bekosta var skollunchen. SECO uttryckte en tydlig frustration mot riksdagens förslag, och menade att utbildning och allt som hör dit var en rättighet som ingen ska behöva betala för. Framtoningen i artikeln indikerade att ekonomiska nedskärningar inom skolväsendet var något man länge kämpat mot, och att det var just eleverna som hårdast drabbades av politikernas och kommunernas sparåtgärder.[112]

I *KOKO* som var ett utskick från SECO till landets elevråd, problematiserades nedskärningar ur ett lokalt perspektiv, med utgångspunkt i Göteborg, där man upplevde att skolan alltid drabbades så fort kommunen hade ekonomiska problem. Skolmaten betonades särskilt i detta utskick, eftersom kommunen tidigare hade lovat en förbättring på detta område. Under tiden för utskicket (läsåret 1979/1980) kostade skollunchen i Göteborg i snitt 2,55 kr[113] per portion, vilket man betonade var detsamma som riksgenomsnittet 1976. Här tryckte författaren hårt på att man måste beakta inflationen i jämförelsen, för att inse att Göteborg tydligt hade hamnat på efterkälken vad gällde skolmaten. Göteborg låg i skrivande stund ungefär en krona under landets genomsnitt, vilket innebar en skillnad på närmare 30 procent. Man problematiserade vidare att kostnaden för skollunchen i staden enbart planerades att höjas med blott 5 öre för kommande år, vilket knappast skulle jämna ut skillnaderna mot riksgenomsnittet. Man nämnde även att kommunen i sina förhandsdiskussioner debatterade huruvida avgifter på skollunchen skulle införas specifikt för gymnasieelever. Även om alla budgetförslag inte skulle bli aktuella på en gång, kunde de definitivt bli verklighet i framtiden, vilket då inte minst kunde drabba elever med eget hushåll och stram budget. Detta utskick utgjorde ytterligare ett exempel på de enorma lokala skillnader som kunde råda kring vilka resurser som satsades på den kommunalt finansierade

[111] ’’Reklamstrunt – om Skolöverstyrelsens samarbete med mejerierna’’, *Seconden* nr 3 (1978), inget sidnummer.
[112] ’’Nu får det va’ nog!’’, *Seconden* nr 3 (1979), inget sidnummer.
[113] 2,55 kronor år 1980 motsvarar 10,59 kronor år 2024.

skolmaten. Göteborg låg nästan 30% under riksgenomsnittet, trots att detta genomsnitt inte på något sätt var att betrakta som väl tilltaget.[114]

Kommuners ekonomiska svårigheter grundade sig inte sällan på centrala beslut, då regeringens sparplan tydligt visade att man försökte lägga alltmer ansvar på kommunerna beträffande ungdomsskolan. I stället för att ge kommunerna ökad resurstilldelning hade man röstat igenom en sparplan, som skulle innebära betydande nedskärningar på skolans område. Skolmåltiderna var en post som helt finansierades av kommunerna, numera helt utan statliga bidrag. Enligt en artikel från 1981 med den passande rubriken *Sparplanen*, hade regeringen främst förlagt sparåtgärder inom områden där man kunde uppnå rationalisering och effektivisering utan att kvaliteten skulle bli sämre. Att döma av tidigare exempel tycks dock besparingar och kvalitet vara svårförenade parametrar beträffande skolmaten. Artikeln framhävde vidare att nedskärningarna drabbade olika kommuner i varierande grad, och att skillnaderna ofta var stora mellan rika och fattiga kommuner. Vissa kommuner hade börjat införa elevavgifter för att klara situationen, och detta var något man inte hoppas skulle bli vanligare framöver, eftersom det ansågs kunna hota likvärdigheten. I Karlstads kommun ansåg man att det inte var försvarbart att skära ner på skolans totala budget. Trots det hade man tvingats sänka ambitionerna på skolmaten genom att eleverna fick äta samma mat oftare, och att juicen var helt borttagen. I Piteå blev man tvungna att minska antalet måltidspersonal under skolluncherna, vilket förväntades försämra både kvalitet och service. Regeringens sparåtgärder fick alltså tydliga ekonomiska konsekvenser även ute i kommunerna, och tog sig olika uttryck beroende på de lokala ekonomiska förutsättningarna. Regeringens sparplan kunde således ses som ett ytterligare steg i en försvagad likvärdighet inom skolväsendet.[115]

Nedskärningarna inom skolan, som nu hade blivit vardagsmat på den skolpolitiska arenan, ansågs vara en av de viktigaste utbildningspolitiska frågorna för Elevförbundet, inte minst för att de bidrog till att öka klyftorna mellan rika och fattiga kommuner i landet. Skolmåltiderna var ett av de områden där nedskärningarna enligt Elevförbundet märktes av tydligast. Man tog då upp Orsa kommun som exempel, som beslutat om att införa en skolmåltidsavgift, vilket såväl elever som föräldrar sade sig vägra betala.[116] Orsa kommun införde nämligen 1981, som första kommun i landet, en avgift på 100 kronor per familj och termin för skolmaten på gymnasiet. Om familjerna inte betalade i tid krävdes de vidare på en

[114] ''Extra – anslagen till skolan skärs ner i GBG'', Utskicket ''*KOKO*'' från SECO nr 2 (1979/1980), inget sidnummer.
[115] Carina Klitgaard & Anette Lydén, ''Sparplanen'', *Elevforum* nr 1 (1981), s. 6-7.
[116] Mats Wingborg, ''Blickar framåt'' *Elevforum* nr 2 (1981), s. 3.

tilläggsavgift om 160 kronor, plus dröjsmålsränta. De föräldrar som hittills inte hade betalat skolmåltidsavgiften hade medvetet gjort detta som en protest mot agerandet från skolstyrelsen i Orsa. Avgiften var ursprungligen ett besparingsförslag, och rörde föga förvånande upp en stark opinion bland ortsborna, vilka med hjälp av namnlistor försökte överklaga beslutet, utan framgång. SECO-aktuellt studerade fallet, och menade att föräldrarna gjorde rätt i att inte betala, då beslutet utifrån skolstadgan var olagligt, då den tydligt sade att undervisningen skulle vara gratis. Orsa kommun frångick denna regel med hjälp av ett juridiskt kryphål, på grund av att de använde termen måltidsavgift, vilken inte direkt kunde kopplas till själva undervisningen. Orsabornas reaktion på kommunens agerande tydde på att medborgarna under lång tid sett de fria skolluncherna som något självklart i samhället, och som en naturlig del av landets välfärdssystem. Människornas ilska sätter möjligen också fingret på ett klassperspektiv, där de fria skolluncherna under lång tid haft en klassutjämnande effekt i Sverige, både ekonomiskt och ur näringssynpunkt. Möjligen såg man nu en risk i att vissa familjer inte kommer ha råd att bekosta barnens skolluncher, och att klyftorna i samhället återigen skulle komma att öka.[117] Skolmatsdebatten kom fortsatt att vara het under 1981 även utanför Orsa, eftersom riksdag och regering under året hade beslutat om en rad nedskärningar inom skolan, vilket bland annat innebar försämrad skolmat. Både Karlstad, Hedemora och Uppsala hade under året strävat efter att följa i Orsas fotspår genom att börja avgiftsbelägga skolmaten, men denna utveckling hade lyckligtvis kunnat stoppas genom protester från Elevförbundets lokala avdelningar. Ekonomiska nedskärningar fortsatte således att dominera skolmatspolitiken runt om i landet i början på 1980-talet.[118] I Jämtland planerade man att starta en namninsamling och protestera till Östersunds kommun mot de omfattande nedskärningar man föreslagit inom skolan, som vidare innebar att skolmatsverksamheten skulle bli föremål för en betydande andel av besparingarna.[119] I Stockholm fanns samtidigt en utbredd oro över att nedskärningarna inom skolmatsområdet skulle innebära en sådan försämring av maten att den inte längre skulle inneha näringsriktig standard, vilket vidare ledde till en massiv elevstrejk där över 50 000 elever deltog.[120]

Besparingar på skolmaten gjordes även utanför landets gränser under denna tid. I USA valde man att klassificera ketchup som grönsak för att kunna göra stora besparingar, och samtidigt kunna hävda att man minsann serverade grönsaker. Även om det amerikanska

[117] ''Skolmåltidsavgifter i Orsa: Indrivning för de som vägrade att betala'', *SECO-aktuellt* nr 3-4 (1981), s. 7.
[118] ''Elevfacket på frammarsch'', *Elevforum* nr 5 (1981), s. 10.
[119] ''Nedskärningar i Jämtland'', *Elevforum* nr 5 (1981), s. 8.
[120] ''Stor elevstrejk mot nedskärningar!'', *Elevforum* nr 5 (1981), s. 12-13.

tillvägagångssättet i detta fall kan anses vara udda, var en slående likhet mellan länderna under tiden för tidningens tryck att besparingar och nedskärningar inom skolmåltidsverksamheten utgjorde vardag. Man kan således i någon utsträckning dra slutsatsen att skolmat var något som nedprioriterades även i ett internationellt perspektiv under denna tid, och alltså inte på något vis var en unik svensk företeelse. Det var däremot troligen betydligt svårare att i Sverige lyckas förena kravet på god kostkvalitet till ett lågt pris, när man i USA enkelt löste problemet med att låta den omåttligt populära ketchupen utgöra skolmåltidens huvudsakliga grönsak.[121]

Trots internationella utblickar kring skolmat och skolmatsdebatt var det de svenska skolorna och kommunerna som tydligt stod i centrum i elevtidningarna. Man problematiserade återkommande att en ordentlig standardsänkning höll på att genomföras i de svenska skolorna till följd av regeringens sparåtgärder, vilka slog hårt mot kommunernas ekonomi. Detta ledde i sin tur till orimliga besparingar, såsom att exempelvis avgiftsbelägga skolmaten. Maten försämrades och höll inte alltid näringsriktig standard. Nedskärningarna förstärkte vidare skillnaderna mellan landets kommuner och bidrog därigenom till en ökning av de ekonomiska klyftorna i det svenska samhället, vilket även hotade likvärdigheten i skolan.[122]

Temat fanns kontinuerligt representerat under hela perioden, men ändrade tydligt skepnad och framtoning i takt med att de statliga bidragen för verksamheten drogs in och det ekonomiska klimatet hårdnade i landets kommuner. Denna utveckling förändrade även hur elevorganisationerna kom att praktisera sitt inflytande på den skolpolitiska arenan, vilket inte minst märktes genom en hårdare och mer politiskt präglad framtoning i tidningarna.

5.4 Elevinflytande

Elevinflytande intog ytterst skilda skepnader i elevtidningarnas texter, och visade sig i allt från elevers delaktighet och medbestämmande i projekt ute på enskilda skolor, till elevorganisationernas massiva skolpolitiska protestkampanjer på såväl lokal som central nivå.

I Braås centralskola lyckades elevrådet övertyga både lärare och skolledning när de önskade starta ett elevfik, med syftet att öka trivseln på skolan och möjliggöra för eleverna att fylla på sina energidepåer under dagarna. Eftersom båda dessa huvudargument på sikt ansågs

[121] Anneli Roswald, ’’KETCHUP’’, *SECO-aktuellt* nr 5 (1981), s. 11.
[122] ’’Nedskärningarna på skolområdet’’, *Elevforum* nr 7 (1981), s. 6.

kunna bidra till förbättrade studieresultat, låg initiativet helt i linje med skolledningens målsättning, och mötte därför inget motstånd.[123] Lokalt elevinflytande utgjorde nästan ett decennium senare även grunden för caféteriaverksamheten på en skola i Malmö respektive Kiruna, där elever precis som i exemplet i Braås 1967 genom vitt skilda metoder själva startade i gång sina respektive verksamheter och sedermera skötte driften av desamma.[124]

Elevinflytandet var ofta starkt även inom skolpolitiken under denna tid, inte minst på lokal nivå. 1975 inleddes omfattande protestaktioner mot Uppsala kommuns förslag om att börja avgiftsbelägga skolmaten för gymnasieelever. Detta agerande fick stöd av utbildningsminister Lena Hjelm Wallén, som menade att man fortsatt skulle driva sina krav från elevfackligt håll, både lokalt, regionalt och centralt. Det ansågs dessutom klokt att studera kommunens ekonomi, för att kunna förstå hur de gör sina prioriteringar, och därmed få en bättre bild av helheten. Lena Hjelm-Wallén sade att hon i princip helt stod bakom Elevförbundets krav i frågan, med motiveringen att kraven syftade till att göra utbildningen tillgänglig för alla i samhället.[125] I ett senare tidningsnummer samma år visade det sig att Elevförbundets protester och uppvaktningar gav önskad effekt, eftersom Skolförvaltningen i Uppsala län gjort en helomvändning gällande skolluncherna, som innebar att nästan inga elever skulle få betala för sin skolmat. Från början var det tänkt att eleverna skulle tvingas betala 5 kronor[126] för varje skollunch, vilket hade inneburit att många inte hade haft råd att äta i matsalen. Genom en protestaktion där alla elever hade med sig medhavda matlådor till skolmatsalen lyckades man ändra beslutet, och den mediala uppståndelsen kring aktionen satte vidare ytterligare press på skolstyrelsen. Skollunchen kom således att förbli kostnadsfri för alla elever, med några specifika undantag.[127]

Trots dessa politiska framgångar lade Uppsala kommun redan året därpå fram ett nytt förslag om att avgiftsbelägga skolmaten, som ett led i att tackla sina återkommande ekonomiska problem. I samband med detta bedrev SECO-Uppland tillsammans med SSU (Sveriges Socialdemokratiska Ungdomsförbund) massiva protester mot förslaget. Aktionen fick god effekt, och medförde att Uppsala kommun tvingades kapitulera. Senare under samma höst meddelade kommunen vidare sitt ändringsförslag i frågan, vilket innebar att man skulle spara

[123] Hans Lindquist, ''Så här löser man trivselfrågan i Braås centralskola!'' , *SECO-aktuellt* nr 3 (1967), s. 13-14.
[124] ''Kaffe och fralla – olika för alla'', *Elevforum* nr 6 (1976), s. 8-9.
[125] ''Eleverna tvingas betala'', *Elevforum* nr 3 (1975), s. 12-13.
[126] 5 kronor år 1975 motsvarar cirka 34 kronor år 2024.
[127] ''Helomvändning'', *Elevforum* nr 5 (1975), s. 13.

730 000 kronor[128] på skolmaten i stället för att införa avgifter på maten, vilket i sammanhanget fick ses som en enorm framgång.[129]

Både Elevförbundet och SECO:s agerande i denna fråga, inte minst genom diverse protestaktioner, påvisar således att elevinflytandet över den lokala skolpolitiken var att betrakta som starkt under denna tid. En viktig anledning till detta var att så många elever var anslutna till elevorganisationerna.

SECO ansåg att utbildning och allt som hör dit är en rättighet som ingen skulle behöva betala för. Man menade därför att det är av yttersta vikt att elever och elevråd höll sig eniga i frågan, och tillsammans protesterade mot politikernas nedrusning av skolan, så att alla kunde erbjudas fri skollunch i framtiden. I anslutning till en artikel som handlade om att riksdagen skulle göra nedskärningar inom skolan bifogades organisationens adress, dit elever som läste tidningen uppmanades skicka ifyllda namnlistor för att protestera mot förslagen. Agerandet tyder på att man såg hopp om att elevers och elevorganisationers synpunkter faktiskt betydde något i frågan, och man är därför var tydliga med att betona vikten av att hålla ihop, för att kunna vara så starka som möjligt. Detta kan ses som en ytterligare indikation på att elevinflytandet var starkt inom skolpolitiken under perioden, eller åtminstone att elever och elevorganisationer kämpade för att så skulle bli fallet.[130]

I Göteborg hade man också en stark tilltro till elevers inflytande över skolpolitiken. Man menade att elever både kan och bör protestera mot kommunens budgetering, exempelvis genom att skriva insändare i tidningar. Man var tydlig med att dessa protester inte skulle ses som något kortsiktigt, utan att det var viktigt att hela tiden hålla ihop och bevaka sina rättigheter och intressen som elevorganisation. Budgetförslag som inte skulle bli aktuella precis nu kunde i stället träda i kraft i framtiden, varför det var av yttersta vikt att ständigt skapa opinion i de skolpolitiska frågorna. SECO uppvisade därmed en stark tilltro till elever i allmänhet och organisationen i synnerhet vad gäller att kunna göra sina röster hörda och påverka skoldebatten, inte minst på lokal nivå. Organisationen betonade samtidigt att enlighet i de egna leden är en grundförutsättning för att kunna hävda sig på den politiska arenan.[131]

Elevförbundet refererade till tidigare lyckade protestaktioner när man satte ned foten mot att Orsa kommun tänkt börja avgiftsbelägga skolmaten. Nedskärningar och försämringar inom skolmatsverksamheten började successivt utgöra normen i det svenska samhället.

---

[128] 730 000 kronor 1976 motsvarar cirka 4 700 000 kronor år 2024.
[129] ''Hur klaras kostcirkeln?'', *Elevfront* nr 4 (1976), baksida.
[130] ''Nu får det va' nog!'', *Seconden* nr 3 (1979), inget sidnummer.
[131] ''Extra – anslagen till skolan skärs ner i GBG'', Utskicket *''KOKO''* från SECO nr 2 (1979/1980), inget sidnummer.

Organisationen menade därför att man tidigt måste visa att man inte accepterar dessa typer av åtgärder, så att inte trenden sprids till fler kommuner. Man påvisade att man vid ett annat tillfälle lyckades slå tillbaka ett liknande förslag i Karlstad, genom att stå eniga och genomföra omfattande protester, och att elevinflytande således var något att räkna med på den skolpolitiska arenan.[132]

Elevinflytande var dock inget man skulle ta för givet, och det är tydligt att kontinuitet och ihärdighet utgjorde nyckelfaktorer för elevorganisationernas politiska påverkansmöjligheter. Genom en bild på fjolårets aktion *''Stoppa nedrustningen av skolan''*, som bland annat krävde att alla elever trots nedskärningarna skulle erbjudas fria skolluncher, uppmärksammade man 1981 att dessa frågor fortfarande var aktuella, trots att elevorganisationerna tidigare nått stora framgångar på flera håll runt om i landet. Under 1980 fick man under denna aktion hela 60 000 namnunderskrifter. Man menade dock att striden var långt ifrån vunnen, och uppmanade därför elever att kontinuerligt organisera sig för att fortsatt kunna driva dessa frågor politiskt, inte minst genom namninsamlingar runt om på skolorna, som alltså visat sig vara ett effektivt och framgångsrikt tillvägagångssätt vid tidigare aktioner.[133] Även i Jämtland planerade man att starta en namninsamling, för att protestera mot Östersunds kommuns föreslagna nedskärningar, där man bland annat ämnade spara in stora summor pengar på skolmaten.[134]

Elevförbundet arbetade ständigt för att organisera elever i alla distrikt i landet, vilket inte var en lätt uppgift under 1981, eftersom riksdagen och regeringen under året beslutade om omfattande nedskärningar inom skolan i allmänhet, vilket tydligt drabbade skolmatsverksamheten runt om i landet. Elevförbundet hade dock lyckats få i gång en debatt i denna fråga, och dessutom samlat alla skolrelaterade fackförbund för en gemensam protestaktion. Elevförbundets avdelningar i Karlstad, Hedemora och Uppsala hade samtidigt genom protester lyckats stoppa avgiftsbeläggandet av skolluncherna på lokal nivå. Organisationens elevfackliga arbete fungerade väl både nationellt och lokalt, och elevinflytandet inom skolpolitiken var påtagligt. Genom att exemplifiera lyckade aktioner runt om i landet motiveras andra lokala avdelningar att gå i samma fotspår, och sätta sig upp mot de ekonomiska nedskärningar som för denna tid präglade skolväsendet i hela landet.[135]

[132] Mats Wingborg, ''Blickar framåt'' *Elevforum* nr 2 (1981), s. 3.
[133] ''Blixtaktionen gav 60 000 underskrifter'', *SECO-aktuellt* nr 3-4 (1981), s. 7.
[134] ''Nedskärningar i Jämtland'', *Elevforum* nr 5 (1981), s. 8.
[135] ''Elevfacket på frammarsch'', *Elevfront* nr 5 (1981), s. 10.

I Stockholm genomförde man under samma år en omfattande elevstrejk mot nedskärningarna, där över 50 000 elever deltog, spridda över cirka 120 skolor. En av punkterna på listan över nedskärningar var att skolmaten skulle komma att försämras till en icke näringsriktig standard. Ett tecken på att makthavarna tydligt blev påverkade av strejken var de repressalier som sattes in mot strejkdeltagarna, vilka bland annat kunde innebära kvarsittning eller indraget skolmaterial. Händelsen påvisar att elevorganisationerna och i detta fall Elevförbundet hade möjlighet att organisera stora elevantal för att kunna genomföra sina aktioner med bra tyngd, och därigenom nyttja sitt elevinflytande på effektivast möjliga vis.[136]

Elevorganisationernas agerande och sättet de praktiserade sitt elevinflytande förändrades markant över tid, och styrdes i hög grad av skolmåltidsverksamhetens ekonomiska förutsättningar. De försämrade villkoren medförde en gradvis hårdnande ton i både Elevförbundets och SECO:s tidningar, vilken dessutom med största sannolikhet eldades på ytterligare av tidens samhällsförändringar.

[136] Janne Andersson, ’’Stor elevstrejk mot nedskärningar!’’, *Elevforum* nr 5 (1981), s. 6.

6 Diskussion

Syftet med detta arbete har varit att undersöka de svenska nationella elevorganisationernas inställning till skolmat och skolmatsdebatt under perioden 1957-1982. För att uppfylla syftet studerades och analyserades tidningar utgivna av SECO och Elevförbundet med hjälp av kvalitativ innehållsanalys, vilket ledde till att fyra huvudteman kunde framträda. Den tematiska presentationen av källmaterialets innehåll och uttryck kan således sägas besvara arbetets övergripande frågeställning. En tydlig kontinuitet i arbetets resultat är att ekonomiska aspekter på olika sätt och i olika grad ständigt utgjorde centrala element inom skolmåltidsverksamheten, inte minst beträffande de nedskärningar som kom att prägla majoriteten av den studerade tidsperioden. En ytterligare dimension av arbetets empiriska ansats är hur teman förhåller sig till varandra, och att olika teman tenderat att vara dominanta under olika tidsperioder, och således kan sägas ha avlöst varandra. Elevers syn på skolmat och skolmatsdebatt påvisar följaktligen tendenser av både kontinuitet och förändring, där det dominanta temat och texternas framtoning tenderade att starkt influeras av den aktuella samhällskontexten.

Mot slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet skedde ett tydligt trendbrott gällande hur skolmat och skolmatsdebatt diskuterades och framställdes i elevtidningarna. Detta kan förklaras med hjälp av både tidigare forskning och de samtida omvälvande samhällsförändringarna. Enligt Ebba Virgin kämpade man under de fria skolmåltidernas första år med att få maten att räcka till, till följd av efterkrigstidens ransonering. I slutet av 1960-talet kom tiderna sedermera att bli bättre, och det fanns i stället ett överflöd av varor att kunna använda till skolluncherna.[137] Dessa förutsättningar kan delvis förklara hur framställningen och framtoningen såg ut under studiens första decennium. De barn som i någon mån växte upp under ransoneringstiderna eller tiden därefter var troligtvis mer tacksamma och mindre kräsna än barn som växte upp under bättre tider. I en text från 1962 framhävdes explicit hur svenska skolungdomar borde vara tacksamma för hur bra man har det när man har möjligheten att gå i skolan och äta sig mätt, vilket ytterligare kan förklara artiklarnas mjuka framtoning under perioden. Tidsandan märktes även av i att *Trivsel och njutning* fram till trendbrottet var det tydligt dominerande temat i tidningarna. Det går att argumentera för att elevtidningarna, med undantag från en ekonomiskt fokuserad artikel om skolfrukostar från 1958, inte uttryckligen behandlade ämnet skolmat överhuvudtaget förrän

[137] Virgin 1970, s. 32-33.

under tidigt 1970-tal. De texter som kan relateras till ämnet handlade i stället primärt om elevcaféterior eller miljön i matsalen, med fokus på att elever skulle trivas i sin omgivning. Detta vittnar om en tid av ökad individualisering, och att elever började önska mer valfrihet, lyx och bekvämlighet i sin skoltillvaro genom att exempelvis döpa om skolmatsalen till restaurang, eller utforma caféterior efter elevernas egna behov. Temat återberättades i regel med en ytterst positiv framtoning, vilket ofta skedde i form av reportage, där man målade upp hur bra det var på diverse skolor runt om i landet. En tolkning av detta för tiden dominerande tema är förutom fikakulturens omåttliga popularitet även att elevorganisationerna för stunden inte kände ett behov av att klaga på skolmaten och den politiska debatt som omgav densamma. Detta fenomen kan säkerligen delvis förklaras av den tidsanda som i spåren av både världskrig och ransoneringstider tycks ha gjort människor i allmänhet och skolelever i synnerhet mer tacksamma än man hade kunnat förvänta sig. Det kan också vara en indikation på att skolmaten under perioden med hjälp av de statliga bidragen gavs förhållandevis goda ekonomiska förutsättningar för att kunna göra eleverna både mätta och nöjda.

Trendbrottet som skedde i slutet av 1960-talet och i början av 1970-talet kom sedermera att innebära ett tydligt tematiskt skifte genom att *Näring och hälsa* ersatte *Trivsel och njutning* som det dominanta temat, samtidigt som att tonen i elevtidningarnas framställningar successivt kom att hårdna. Från att man tidigare fokuserat på att skapa mysfaktor och trevliga fikastunder för skoleleverna började man nu i stället problematisera mat ur ett närings- och hälsoperspektiv, och från detta skifte kom enbart två ytterligare artiklar att beröra det föregående temat. Man oroade sig nu på samhällsnivå över att människor åt för mycket socker och fett och för lite frukt och grönsaker, och att detta vidare kunde ha negativ inverkan på hälsan. På skolnivå problematiserades i regel snarare att skolmaten ofta var både näringsmässigt och smakmässigt bristfällig, vilket inte sällan ledde till att elever åt relativt lite av maten, alternativt hoppade över skollunchen. Diskussionerna kring näring och hälsa kan således under denna tid sägas ha utgjorts av två motpoler. Å ena sidan fanns en rädsla för att människors överdrivna konsumtion av fett och socker, på bekostnad av frukt och grönsaker, skulle leda till överätning, med en ökad utbredning av diverse vällevnadssjukdomar som följd. Å andra sidan oroade man sig för att skolmat som var bristfällig både beträffande kvalitet och smakupplevelse skulle leda till att elever inte åt tillräckligt av maten, vilket sedermera kunde hota deras näringsstandard. Diskussionen kring mjölken och dess fetthalt kan vidare sägas ha utgjort en tydlig symbol för samtidens hälsoperspektiv. Elever ville återinföra den fetare standardmjölken med motiveringen att den både var godare och mer näringsrik, medan hälsoexperter i stället hävdade att den inte var

nyttig för skolungdomarna. Detta utlåtande markerade en tydlig förändring i skolmatshistorien, från att man sedan tidernas begynnelse alltid haft siktet inställt på att efter bästa förmåga ge mättnad och näring till skoleleverna, till att man nu i stället såg risker i motsatt riktning.

Problematiseringen av skolmaten ur ett närings- och hälsoperspektiv grundade sig i majoriteten av fallen i skolors och kommuners ekonomiska nedskärningar som stod i kontrast mot elevers successivt ökade krav. Temat *Ekonomi och politik* utgjorde således ett parallellt tema från trendbrottet och framåt, genom att kommunernas ekonomi var den enskilt viktigaste förutsättningen för skolmatsverksamheten, och därmed vidare hur eleverna såg på densamma. Till skillnad från tidigare nämnda teman, och trendbrottet dem emellan, präglas detta tema av kontinuitet. I källmaterialets första nedslag 1958 diskuterades med en avslappnad och positiv framtoning hur effektivisering och besparingar kunde uppnås genom portionsförpackade och djupfrysta skolfrukostar. Efter detta nedslag dominerades texterna helt av trivsel- och njutningstemat, där ekonomiska och politiska aspekter inte alls berördes. Det ekonomisk-politiska temat återkom emellertid under 1970-talets början, parallellt med att närings – och hälsotemat helt ersatt trivsel– och njutningstemat. En stor andel av elevtidningarnas texter kom sedermera efter 1970-talets början att handla om de ekonomiska nedskärningarna som kontinuerligt skedde runt om i Sveriges kommuner, och hur detta påverkade skolmatsområdet i allt från försämrad matkvalitet till avgiftsbelagda skolluncher.

Även temat *Elevinflytande* ändrade tydligt skepnad i takt med övriga tematiska trendbrott. I de tidiga texterna märktes temat främst genom lokalt inflytande när elever genom egna initiativ startade elevcaféterior runt om i landet, genom att övertala skolledningarna om att dessa verksamheter var något som kunde gynna alla. Från omkring 1970 märktes elevinflytandet av på helt andra sätt, och intog en mer politisk skepnad. Elevorganisationerna hade vid denna tidpunkt vuxit sig stora och starka och genomförde kontinuerligt stora aktioner och protester med goda resultat. Denna utveckling går tydligt i linje med arbetets teoretiska referensram, vilken framhäver att organisationers möjligheter att kunna påverka offentliga myndigheter grundar sig i deras storlek, representativitet, enighet och medlemsantal.[138] I symbios med att elevorganisationernas politiska slagkraftighet ökade kom även framtoningen i elevtidningarna att hårdna. Från att tidigare ha präglats av positiva och lättsamma beskrivningar och reportage blev texterna i regel mer politiskt orienterande, med ett tydligt fokus kring den problematik som präglade skolmatsverksamheten. Detta gällde inte

[138] Bäck & Möller 2003, s. 205-206.

minst de omfattande ekonomiska nedskärningarna runt om i landet, och deras förödande konsekvenser.

Slutet av 1960-talet och början av 1970-talet medförde således enorma förändringar i elevers inställning till skolmat och skolmatsdebatten, och inte minst hur man via elevorganisationernas kanaler uttryckte dessa åsikter.

En förklaring till elevers ökade intresse i frågan är ekonomisk-politisk, då de statliga bidragen till skolmåltidsverksamheten upphörde läsåret 1966/67. Kommunerna valde därefter själva vilka resurser som tilldelades verksamheten, vilket ledde till enorma lokala skillnader.[139] Den kommunalt finansierade skolmaten kom vidare enligt den tidigare forskningen att från 1980 präglas av besparingar och nedskärningar, vilket inte sällan ledde till stora försämringar.[140] De tidiga texternas mjuka och positiva framtoning kan således delvis förklaras av att de ekonomiska förutsättningarna för skolmåltidsverksamheten inledningsvis var bättre, under tiden de statliga bidragen fortfarande gjorde sig påminda. Texternas framtoning och tematisering kan därför sägas ha förändrats i takt med att verksamheten helt blev en kommunal angelägenhet helt utan bidrag, vilket snabbt ledde till ekonomiska problem för många av landets kommuner. Elevorganisationernas framställningar, och därigenom även detta arbetes resultat, påvisar dock till skillnad från den tidigare forskningen att nedskärningarna i hög grad var ett faktum redan från början av 1970-talet.

Kommunernas ekonomiska problematik innebar att elevorganisationernas problematisering av skolmatsfrågan blev ett naturligt inslag på agendan. Den hårdnande och alltmer politiska framtoningen kan ytterligare förklaras med hjälp av den samtida tidsstämningen i spåren av 1960-talets politiska radikalisering, och inte minst de omfattande studentuppror som skedde 1968.[141] Dessa händelser innebar en ökad tilltro till gruppers och organisationers möjligheter att kunna göra sina röster hörda, och därigenom även påverka politiska beslut. För elevorganisationernas del bidrog denna sinnesstämning otvivelaktigt till att man kunde börja utöva ett ökat elevinflytande på den skolpolitiska arenan.

Elevtidningarnas texter kan genomgående sägas ha varit produkter av den samtida samhällskontexten i allmänhet och den skolpolitiska kontexten i synnerhet. Trots en tid av radikalisering och starkt elevinflytande är det dock ytterst osannolikt att elevorganisationerna hade lagt så mycket fokus på skolmatsområdet om det inte vore för de omfattande

[139] Halling et al 1990, s. 21-22.
[140] Ibid., s. 27.
[141] Kjell Östberg. *1968 - när allting var i rörelse: sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*. Stockholm: Prisma i samarbete med Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högsk., 2002, s. 104-106.

ekonomiska nedskärningarna och deras konsekvenser för skoleleverna. Det är trots tidernas sinnesstämning svårt att med en hård framtoning beklaga sig över att fler elevcaféterior öppnas, eller att matsalar byter namn till restauranger. Elevorganisationerna hade således med högsta sannolikhet lagt sin energi på andra skolpolitiska frågor i stället. Slutsatsen av detta är att samhällsförändringarna och det politiska klimatet främst kan sägas ha förändrat framtoningen i elevtidningarna, medan de ekonomiska nedskärningarna till följd av att verksamheten blev helt kommunal bör ses som katalysatorn för de trendbrott som skedde. En viktig slutsats är vidare att den tidigare forskningen markerade 1980 som starten på dessa kommunala nedskärningar, medan elevtidningarna i denna studie problematiserade detta nästan ett decennium tidigare. En tolkning av detta är att nedskärningarna inledningsvis enbart påverkade eller ansågs påverka de som faktiskt själva åt av skolmaten, och att det kom att dröja innan problematiken uppmärksammades och erkändes i den allmänna skolpolitiska debatten. Det starka elevinflytandet under perioden gör dock detta ytterst osannolikt. Mer troligt är att den tidigare forskningen inte intresserat sig för elevers perspektiv i skolmatsfrågan, och därmed i detta fall gått miste om ytterst viktig information. Detta indikerar vidare att denna typ av källmaterial kan komma att gagna den utbildningshistoriska forskningen även inom andra områden framöver.

En möjlighet för framtida forskning är att studera dagspressens framställning av skolmat och skolmatsdebatt under samma tidsperiod, och därigenom utröna huruvida de ekonomiska nedskärningarna problematiserades i den allmänna skolpolitiska debatten före 1980 eller inte. Utgjorde skolmaten således ett intressant ämne även för den breda massan, eller var det enbart dess direktkonsumenter som gjorde sina röster hörda, och inte ville låta maten tysta mun?

7 Referenslista

7.1 Källmaterial

Andersson, J, ’’Stor elevstrejk mot nedskärningar!’’, *Elevforum* nr 5 (1981).

Andersson, M, ’’Visst snålas det: SKOLMATEN ÄR USEL’’, *Elevforum* nr 5 (1977).

Elevforum, ’’Eleverna tvingas betala’’, nr 3 (1975).

Elevforum ’’Elevfacket på frammarsch’’, nr 5 (1981).

Elevforum, ’’Helomvändning’’, nr 5 (1975).

Elevforum, ’’Kaffe och fralla – olika för alla’’, nr 6 (1976).

Elevforum, ’’Nedskärningar i Jämtland’’, nr 5 (1981).

Elevforum, ’’Nedskärningarna på skolområdet’’, nr 7 (1981).

Elevforum, ’’Stor elevstrejk mot nedskärningar!’’, nr 5 (1981).

Elevforum, ’’Äta vid sina maskiner?’’, nr 6 (1973).

Elevfront, ’’Fruktrådet’’, nr 3 (1971).

Elevfront, ’’Hur klaras kostcirkeln?’’, nr 4 (1976).

Gullers, M, ’’Allt är påkostat i Tibbleskolan – bara gymnastiken blev lottlös’’, *SECO-aktuellt* nr 4 (1967).

Klitgaard, C. & Anette Lydén, A, ’’Sparplanen’’, *Elevforum* nr 1 (1981).

KOKO (Utskick från SECO), ’’Extra – anslagen till skolan skärs ner i GBG’’, nr 2 (1979/1980).

Lindquist, H, ’’Så här löser man trivselfrågan i Braås centralskola!’’ , *SECO-aktuellt* nr 3 (1967).

Martell, T, ’’KAFFE och BULLAR hela dan – Mysig CAFETERIA i Klippan’’, *SECO-aktuellt* nr 1-2 (1968).

Olsson, K (Insändare), ’’Korv med mos, tack!’’, *Elevforum* nr 3 (1972).

Roswald, A, ’’KETCHUP’’, *SECO-aktuellt,* nr 5 (1981).

SECO-aktuellt, ’’Blixtaktionen gav 60 000 underskrifter’’, nr 3-4 (1981).

SECO-aktuellt, ’’Fet front’’, nr 3-4 (1981).

SECO-aktuellt, ’’FET FRONT’’, nr 5 (1981).

SECO-aktuellt, ’’Mat!’’, nr 6 (1958).

SECO-aktuellt, Mat idag?’’, nr 1 (1962).

SECO-aktuellt, ’’Mysig stämning och personlig miljö viktiga moment i trivselskolan’’, nr 5 (1966).

SECO-aktuellt, ’’Skolmåltidsavgifter i Orsa: Indrivning för de som vägrade att betala’’, nr 3-4 (1981).
SECO-aktuellt, ’’TIPS: ELEVRÅDET+ CANTEEN’’, nr 5 (1966).
Seconden, ’’Nu får det va’ nog!’’, nr 3 (1979).
Seconden, ’’Reklamstrunt – om Skolöverstyrelsens samarbete med mejerierna’’, nr 3 (1978).
Sillrén, L, ’’Dumsnålt’’, *Elevforum* nr 4 (1977).
Wingborg, M, ’’Blickar framåt’’ *Elevforum* nr 2 (1981).

7.2 Litteratur

Bryder, T. (1985). *Innehållsanalys som idé och metod.* Åbo: Akad.
Bryman, A. (2018). *Samhällsvetenskapliga metoder*. (Tredje upplagan). Stockholm: Liber.
Bäck, M., & Möller, T. (2003). *Partier och organisationer* (6., [rev. och aktualiserade] uppl.). Norstedts juridik.
Forsberg, E. (2000). *Elevinflytandets många ansikten.* Diss. Uppsala : Univ.. Uppsala.
Gullberg, E. (2004). *Det välnärda barnet: föreställningar och politik i skolmåltidens historia*. Diss. Linköping : Univ., Stockholm.
Halling, B., Nordlund, G. & Jacobson, T. (1990). *Skollunchen: igår, idag, imorgon*. Stockholm: Lantbrukarnas riksförb.
Hirdman, Y. (1983). *Magfrågan : mat som mål och medel : Stockholm 1870-1920*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
Jacobson, T. & Nordlund, G. (1993). *Skolmåltider: om mål och riktlinjer, ekonomi och utvärdering*. Stockholm: Lantbrukets utredningsinstitut.
Johansson, V. (2023) De organiserade eleverna. I Westberg, & Larsson, G. (red). *Ny utbildningshistorisk forskning II : nio bidrag från Forskarskolan i tillämpad utbildningshistoria*. Uppsala Studies of History and Education SHED.
Krippendorff, K. (2004). *Content analysis: an introduction to its methodology*. (2. ed.) Thousand Oaks, Calif.: Sage.
Landahl, J. (2023). Between obedience and resistance: transforming the role of pupil councils and pupil organisations in Sweden (1928–1989). *History of Education Review*, *52*(1), 14–28. https://doi.org/10.1108/HER-09-2022-0030

Lantbrukarnas riksförbund (1985). *Boken om skolmat [1] Hur mår barn som inte äter tillräckligt och regelbundet?*. Stockholm: Lantbrukarnas riksförb.

Lundborg, P., Rooth, D.-O., & Alex-Petersen, J. (2022). Long-Term Effects of Childhood Nutrition: Evidence from a School Lunch Reform. *The Review of Economic Studies*, 89(2), 876–908. https://doi.org/10.1093/restud/rdab028

Lundmark, B. (2002). *Kvalitet som utsaga och praktik: kvalitetsaspekter med fokus på skolmåltiden i Sverige*. Licentiatavhandling Uppsala : Uppsala universitet, 2002. Uppsala.

Nilsson, J., Nordström, A. & Sillrén, L. (1975). *Från möjlighet till verklighet: Elevförbundets fackliga grundkurs*. Stockholm: Brevskolan.

Persson Osowski, C., Göranzon, H., & Fjellström, C. (2010). Perceptions and Memories of the Free School Meal in Sweden. *Food, Culture, & Society*, 13(4), 555–572. https://doi.org/10.2752/175174410X12777254289420

Prell, H & Sporre, C. (2023). The Swedish School Meal Heritage — Memories of Food, Taste, and Commensality. *Acta Ethnographica Hungarica*. 68. https://doi.org/10.1556/022.2023.00019

Skolverket. (2021). *Skolmåltiden - en viktig del av en bra skola* [Elektronisk resurs].

Söderberg, E. & Östberg, B. (1981). *Skolan och elevrörelsen: skoldanser och elevinflytande*. (1. uppl.) Stockholm: LT.

Virgin, E. (1970). *Skolmåltider - förr och nu*. Stockholm: Utbildningsförl.

Östberg, K. (2002). *1968 - när allting var i rörelse: sextiotalsradikaliseringen och de sociala rörelserna*. Stockholm: Prisma i samarbete med Samtidshistoriska institutet vid Södertörns högsk.